

ปาฐกถาที่ ๓

เรื่อง

ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม

ปาฐกถาพิเศษ

ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม

แสดงโดย ภิกขุ พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

ณ พุทธสมาคม กรุงเทพฯ

ที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๕๐

เพื่อนสหธรรมิก และท่านสุภาพชนทั้งหลาย !

ข้าพเจ้ามีความรู้สึกยินดีตามเคย ในการที่ได้มากล่าวธรรมกถา
ที่นี่อีก. รู้สึกยินดีก็ในข้อที่ว่า ได้มีโอกาสพบเพื่อนพุทธบริษัท ผู้มี
ความสนใจในเรื่องที่ข้าพเจ้าได้กำลังสนใจอยู่. การแสดงธรรมกถาใน
วันนี้ จะต้องทำความเข้าใจกันเสียก่อน ในข้อที่ว่า ธรรมกถานี้เป็น
ข้อความที่ติดต่อกันมาเรื่อยๆ กับธรรมกถา ๔-๕ ครั้งที่ข้าพเจ้าได้
แสดงมาแล้วในสถานที่นี้ นับตั้งแต่เรื่อง “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธ
ธรรม” เป็นต้นมา. เพราะฉะนั้น ข้อความบางอย่างที่ได้เคยกล่าวไป
แล้ว ในการแสดงครั้งก่อนๆ ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องนำมากล่าวอีก และไม่
เป็นวิสัยที่จะนำมากล่าว เพราะเป็นเรื่องหนึ่งๆ โดยเฉพาะ. แต่ถึง

กระนั้นก็ต้องทำความเข้าใจว่า ข้อความบางอย่างที่กล่าวในวันนี้ เนื่องอยู่กับข้อความบางตอนในครั้งกระโน้น ซึ่งท่านผู้ฟังจะต้องนึกทบทวนไปถึงเป็นธรรมดา. สำหรับปาฐกถาในวันนี้ เมื่อจะกล่าวโดยใจความก็คือเรื่อง “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” หมายความว่า จะได้กล่าวถึงเครื่องกีดกันขัดขวางแห่งวิถีทางแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม จึงเป็นการเห็นได้ว่า เป็นข้อความที่เกี่ยวกับพุทธธรรมนั่นเอง สมตามเจตนาเดิมที่ตั้งไว้แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ว่าการแสดงปาฐกถาที่พุทธสมาคมนี้ ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงสิ่งที่เราเรียกว่า “พุทธธรรม” ในแง่ต่างๆ กัน.

ในตอนแห่งปาฐกถานี้ ข้าพเจ้าอยากจะดึงความสนใจของท่านผู้ฟังทั้งหลายให้สนใจกันเสียก่อนในข้อเท็จจริงอันสำคัญประการหนึ่งคือข้อเท็จจริงที่ว่า คำพูดคำหนึ่งมีความหมายหลายชั้นและถือเอาความไม่ตรงกันทุกคนไป. ทั้งนี้แล้วแต่ภูมิชั้นแห่งปัญญาหรือการศึกษาของเขา. ทั้งนี้เพื่อท่านผู้ฟังจะได้เข้าใจในเรื่องตามหัวข้อข้างบนได้โดยง่ายและชัดเจน.

คำที่เรามักมีความเข้าใจไม่ค่อยตรงกัน และมีความสำคัญในเรื่องที่จะกล่าวต่อไปนี้ก็คือคำที่มีความหมายซับซ้อนสับสน. อย่างคำว่า “ความจริง,” เมื่อถามกันขึ้นว่าอะไรเป็นความจริง อย่างนี้ พวกเราส่วนมากก็จะมีความคิดพุ่งตรงไปยังข้อที่ศาสดาเจ้าลัทธิหรือผู้สั่งสอนคนใดคนหนึ่งที่เรานับถือได้บัญญัติอย่างนั้นอย่างนี้ว่าเป็นความจริง ซึ่งเป็นความจริงของความเชื่อ แทนที่แห่งความจริงของปัญญา ซึ่งมักทำให้เขารู้สึกว่าเป็นการหลอกตัวเองอยู่บ่อยๆ. สำหรับความหมายเพียง

เท่าที่กล่าวมานี้ รู้สึกว่ายังไม่สมแก่นามที่จะเรียกว่า “ความจริง” คือมันยังแตกต่างกันตามทีศานานั้นๆ ต่างคนต่างสอน และคนฟังหรือคนเชื่อเหล่านั้น ก็ยังฟังไม่ออกไม่ถูกไม่ตรง ไม่หมดจดสิ้นเชิงตามที่ศาสดาองค์นั้นต้องการจะให้เข้าใจ แม้คนจะฟังผิดเชื่อผิดไปจากทีศาสดาของตนสอน ตนก็ยึดถือเอาว่าเป็นความจริงอยู่นั่นเอง ซึ่งมันไม่อาจจะทำให้คนที่ถือหลักเช่นนั้น เข้าถึงความจริงได้. ความจริงของเขาเปลี่ยนไปตามกาลเวลาแห่งการศึกษาของเขา แต่เขาก็ได้ถือเอาว่าเป็นความจริงแท้ ทุกๆ ระยะเวลาทีเดียว ทั้งที่มันเปลี่ยนแปลงเรื่อย. ถ้าผิดไปจากนี้ เขาก็รู้สึกว่าเขาเป็นคนหลอกตัวเองและไม่มีความจริง. ฉะนั้นในวันนี้ ข้าพเจ้าอยากจะทำบุญดีความหมายของคำๆ นี้ เพื่อความเหมาะสมกับการที่ท่านผู้ฟังจะเข้าใจเรื่อง “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” ในวันนี้. “สิ่งที่เรียกว่าความจริงนั้นคือ สิ่งที่ปรากฏอยู่แก่ใจ เท่าที่เรารู้หรือสัมผัสได้ พร้อมทั้งส่วนที่เป็นเหตุ และส่วนที่เป็นผล.” สิ่งที่เราไม่อาจรู้หรือสัมผัสได้ จนถึงทีสุดย่อมมีอยู่ทั่วไป กระทบถึงแม้ทีเป็นพวกวัตถุ ไม่ใช่จิตไม่ใช่วิญญาณอะไรมากมาย. ความจริงในสิ่งเหล่านี้คืออย่างไรแน่ ก็ไม่มีหนทางทีจะบอกให้แก่คนทียังไม่เข้าถึงความจริงทราบได้. เพราะฉะนั้น โดยทั่วๆ ไป หรือตามทีมันเป็นอยู่แก่คนเราจริงๆ นั้น “ความจริง” ก็คือสิ่งเท่าทีปรากฏแก่ความรู้สึกของผู้นั้น และสำหรับคนๆ นั้นในขณะนั้นเท่านั้น.

สำหรับพุทธศาสนาของเรา ก็เป็นศาสนาทีถือกันว่าแสดงความจริง ปัญหาจึงมีอยู่แต่เพียงว่าแสดงความจริงอะไร แสดงไปทั้งหมดทุกสิ่งทุกอย่างหรือเพียงแค่ไหน. ในทีนี้เราต้องถือเอาตามหลักของพุทธ

ศาสนาเองที่มีอยู่ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสอริยสัจคือ “ความจริงอันประเสริฐ” หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ “ความจริงของพระอริยเจ้า” ซึ่งเราควรจะพิจารณาทั้งคู่สองนัยตามลำดับ.

คำว่าความจริงอันประเสริฐในที่นี้ หมายความว่า “เท่าที่จำเป็นแก่การพ้นทุกข์” ส่วนที่เลยจากความจำเป็นนั้นไป ไม่นับรวมเข้าในที่นี้. คนมักจะเข้าใจกันว่า ที่ว่าพระพุทธรเจ้าเป็นสัพพัญญุนั้น คือ ฐะอะไรไปเสียทุกสิ่งทุกอย่าง รู้ทุกภาษาทุกเหตุการณ์ กระทบถ้าจะเอามาให้ทรงขบรตนต์เดี๋ยวนี โดยไม่ต้องศึกษาเสียก่อน ก็จะทรงขบได้ดังนี้ เป็นต้น. ความเป็นสัพพัญญูอย่างนี้ ไม่ได้เป็นไปตามความหมายที่ถูกต้องของหลักแห่งพุทธศาสนา. จีนถือเอาความหมายอย่างนี้ ก็จะเกิดการสร้างสรรค์องค์พระพุทธรเจ้าขึ้นมายึดถือไว้อย่างผิดๆ เท่านั้นเอง. สัพพัญญูซึ่งแปลว่ารู้ทุกๆ อย่างนั้น หมายถึงความรู้เฉพาะเท่านั้นเอง. สัพพัญญูซึ่งแปลว่ารู้ทุกๆ อย่างนั้น หมายถึงความรู้เฉพาะสิ่งที่ควรรู้. สิ่งใดที่จำเป็นจะต้องรู้ อันเกี่ยวกับความพ้นทุกข์สิ้นเชิงแล้ว ย่อมรู้สิ่งนั้นโดยถูกต้องครบถ้วนทุกประการ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสัพพัญญู. การที่จะถือเอาว่า พระพุทธรเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงทราบภาษาจีน ภาษาแขก และ ฯลฯ โดยไม่มีการเรียนนั้นเป็นการเหลือวิสัยเกินไป เป็นการสร้างสรรค์เอาด้วยความรักและความเชื่อของคนสมัยหนึ่ง เพื่อตั้งตัวเองและเพื่อนมนุษย์เข้าหาความเชื่อโดยทุกวิถีทาง และปราศจากความสำนึกถึงการเลวขอบเขตโดยถือเสียว่าการทำอย่างนี้ในชั้นนี้ยิ่งมากยิ่งดี. เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็เป็นอันกล่าวได้ว่า แม้ความจริงเท่าที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบและทรงสอนนั้น ก็คือความจริงเท่าที่จำเป็น

จะต้องรู้ คือเท่าที่เกี่ยวกับความพันทุกข์สิ้นเชิง จึงได้เรียกว่าความจริงอันประเสริฐ.

ส่วนอีกนัยหนึ่งที่เรียกว่า “ความจริงของพระอรียเจ้า” นั้น ยิ่งเห็นความหมายได้ชัดเจน. ข้อนี้หมายถึงความจริงที่พระอรียเจ้าท่านมองเห็น. คนธรรมดาเราท่านมองไม่เห็นจึงไม่อาจเรียกว่า ความจริงของธรรมดา. เมื่อใดเห็น เมื่อนั้นก็เป็นพระอรียเจ้าเสียแล้ว. ฉะนั้นความจริงที่มีนามว่าอรียสัจ จึงได้แก่ความจริงอย่างหนึ่งหรือลักษณะหนึ่งโดยเฉพาะและเห็นได้ในขณะที่เป็นพระอรียเจ้าเท่านั้น. ข้อนี้ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่าความจริงนั้นยังมีอีกมากมายนัก และอยู่นอกเหนือความจำเป็น. แม้เท่าที่อยู่ในวงของความจำเป็น จะต้องรู้จะต้องทราบ ก็ยังมีมาก ขนาดต้องใช้ปัญญาของผู้ที่เป็น สัพพัญญู คนธรรมดาแม้จะรู้ความจริงถึงขนาดพันทุกข์แล้ว ก็รู้ในวงจำกัดเท่าที่เกี่ยวกับความจำเป็นของตนไม่กว้างถึงเพื่อผู้อื่นซึ่งมีอุปนิสัยใจคออย่างอื่นและก็เท่าที่ปรากฏแก่ใจของตนเท่านั้น.

โดยหลักวิชาหรือหลักลัทธิที่ตั้งขึ้นไว้ เราอาจบัญญัติความจริงว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ได้ตามใจชอบ และเรียนรู้หรือท่องจำกันไว้ได้ แต่ครั้งมาถึงความจริงที่เป็นไปในใจหรือในการกระทำจริงๆ นั้น ตัวความจริงไม่ใช่สิ่งที่บัญญัติ แต่มาอยู่ที่สิ่งซึ่งเขากำลังมองเห็นและถือกันไว้ด้วยปัญญาของเขา และแตกต่างกันเฉพาะคนไป. ความจริงที่บัญญัติไว้นั้น ถูกเอามาปรุงกันใหม่ตามอำนาจของความรู้สึกที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของเหตุผลและเหตุการณ์ที่แวดล้อมอีกต่อหนึ่ง. คำๆ

เดียวกันหรือลัทธิข้อเดียวกัน แต่มาอยู่ในใจของคนผู้ถือในรูปต่างๆ กัน เป็นคนๆ ไป แล้วแต่ว่าระดับความรู้สึกหรือใจของผู้ผู้นั้นอยู่ในลักษณะ เช่นไรหรือเพียงไหน. ตัวอย่างเช่นคำว่า “ความสุข” ซึ่งที่แท้ก็เป็นความจริงอย่างหนึ่งซึ่งมีลักษณะของตัวเองโดยเฉพาะ. แต่ในที่สุด ความหมายของคำว่า ความสุขนี้ กลับแตกต่างกันเป็นรายๆ ไปไม่เหมือนกัน ซึ่งต่างฝ่ายต่างก็ถือเป็นความจริงของตนทั้งนั้น และกำลังถือกันอยู่จริงๆ ทว่าทุกคนไปไม่ยกเว้นใคร. การที่จะเกณฑ์ให้เชื่อตามผู้อื่นในกรณีเช่นนี้โดยภายในใจยอมเป็นไปไม่ได้. หากจะใช้บังคับกันด้วยความศักดิ์สิทธิ์ หรือความเคารพนับถือแล้ว ก็ยอมจะเชื่อไปที่เท่านั้นเอง. แม้ที่ถือกันว่าพระนิพพานเป็นสุข ก็กล้ากล่าวได้ว่ามีคนจำนวนมากที่ถือว่าพระนิพพานเป็นสุขนั้น ตกอยู่ในฐานะหลอกตัวเอง คือเชื่อไปทั้งที่มองไม่เห็นว่าจะจะเป็นความสุขได้อย่างไร แต่เชื่อไปโดยเหตุว่าตนเป็นพุทธบริษัท หรือเชื่อด้วยความเคารพในพระพุทธรวณะ แล้วก็ลืมความรู้สึกที่ฝืนความรู้สึกนั้นเสียอย่างนี้เป็นต้น. แต่เขาก็ยังรู้สึกว่าเขามีความจริงของเขาอยู่นั่นเอง. มนุษย์กำลังมีความจริงเป็นของตนเองอยู่ทุกคน!

เพราะเหตุนี้ความจริง หรือความสุข เพียงอย่างหนึ่งๆ หรือขนาดหนึ่งๆ ย่อมปรากฏแก่บุคคลคนหนึ่งๆ อยู่เสมอ ซึ่งเขาก็รู้จักความจริง หรือความสุขของเขาในลักษณะหนึ่งๆ ตามที่ปรากฏแก่ใจของบุคคลนั้นๆ ซึ่งเราควรจะกล่าวได้ว่า เขายังไม่รู้จักความจริงพอที่จะบัญญัติว่าความสุขที่แท้หรือถึงที่สุดนั้นเป็นอย่างไร แต่เขายังบัญญัติกันอยู่เสมอ. ศาสตราภิกขุ, สาวกภิกขุ, ในเมื่อตนเกิดมีความจริงของตนและ

ไม่พอใจในคำของศาสดา. เพราะเหตุนี้เองจึงได้เกิดมิมติหรือลัทธิต่างๆ ว่าอะไรเป็นความจริง อะไรเป็นความสุข ซึ่งเป็นปัญหาเดียวกันกับปัญหาว่าอะไรเป็นนิพพาน. เกิดมีผู้ที่มีความคิดเป็นอิสระบัญญัติสิ่งที่ปรากฏแก่ปัญญาหรือลงรอยกันได้กับความเชื่อของตน แล้วแต่กาลและเทศะ จนกระทั่งความสนุกสนานเริงร่าอยู่ในทางวัตถุ หรือกามคุณ โดยเฉพาะ ก็เคยถูกบัญญัติว่าเป็นความสุข หรือจุดที่ปรารถนาของชีวิตมาแล้วเป็นต้น. หรือที่สูงขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งไม่ข้องแวกกับกามคุณ แต่เป็นความสุขเกี่ยวกับความสงบของจิตเป็นลำดับๆ ขึ้นไป กล่าวคือสมาธิต่างๆ ก็เคยถูกบัญญัติว่าเป็นความสุขอันสูงสุด หรือเป็นพระนิพพานมาแล้วเหมือนกัน. นี้ก็มีมูลเหตุมาจากหลักอันตายตัวที่ว่า ทำอย่างไรเสียคนเราบัญญัติความจริงได้เท่าที่ตนรู้สึกเอง เห็นอยู่กะใจเอง จนเชื่อและพอใจเท่านั้น.

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ขึ้นมา นี้ปรากฏว่า นิพพานซึ่งอยู่ในรูปอื่นลักษณะอื่นก็เคยเป็นจุดหมายของความสุขมาแล้ว เพราะเหตุว่าคนบัญญัติความสุขได้เท่าที่ตนรู้สึกเท่านั้นเอง สูงไปกว่านั้นไม่ได้. เราผู้อ้างตัวเองเป็นพุทธบริษัท นับถือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระบรมศาสดา ก็พลอยกระโดดแผลบเดียวถึง ขึ้นไปยึดถือเอาความสุขหรือพระนิพพานอย่างแท้จริง (ตามความเชื่อ) ตามคำสอนของพุทธศาสนาด้วย ทั้งๆ ที่ใจหรือความรู้สึกนั้นไม่ได้รู้สึกซึมซาบความจริงหรือความสุขของนิพพานนั้นเลย ข้อนี้เองเมื่อเกิดถกเถียงกันถึงความจริงหรือความสุขหรือนิพพาน จึงเป็นเรื่องที่พ่นฝื่อ. ฉะนั้นเรามาทำความเข้าใจกันเสียในตอนนี้อย่าก่อนว่า ความจริงหรือสิ่งที่เราเรียกว่าความจริง

เท่าที่มันเป็นไปได้ในใจของเราจริงๆ ไม่ใช่บัญญัติอยู่ในคัมภีร์นั้น มันคือเท่าที่เรารู้และยึดถืออยู่เดี๋ยวนี้ นอกจากนั้นแล้ว จะเป็นความจริงของผู้ นั้นไปไม่ได้เป็นความจริงของคัมภีร์ต่างหากหรืออย่างมากที่สุดก็เป็นความจริงของความจริงซึ่งเราจะเอ้อมไปจัดการยังไม่ถึง. เราต้องลงมือจัดการกับความจริงของเราเอง หรือที่เป็นไปในตัวเราเองก่อน จึงจะไม่เกิดเป็นภูเขาขวางวิถีแห่งพุทธธรรมขึ้น. เหมือนอย่างหลักวิทยาศาสตร์ทางวัตถุก็เหมือนกัน ที่จะถือว่าเป็นความจริงข้อหนึ่งๆ ได้นั้นมันถือได้เฉพาะหลักที่ปรากฏแก่การทดลองอย่างตายตัวแล้วเท่านั้น เลยจากนั้นยังเป็นความจริงที่ยังไม่มีหลัก หรือยังไม่พบ. และเมื่อพบแล้ว ความจริงที่พบก่อน จะเป็นความจริงที่แน่นแฟ้นขึ้น หรือไม่ก็กลายเป็นความเท็จไป เพราะพบความจริงอันใหม่. การที่จะดำเนินไปได้ในฝ่ายปฏิบัตินั้น ต้องยึดเอาความจริงที่กำลังเป็นอยู่จริงๆ เป็นประมาณ แทนที่จะเอาความจริงของความเชื่อมาเป็นหลัก มิฉะนั้นแล้วก็ดำเนินไปไม่ได้ และรทหนาค้นเป็นภูเขาขวางทางเดินเสียเอง. ลักษณะเช่นนี้แหละเป็นเหตุให้เกิดความฟั่นเฟือนสับสน ขึ้นในหมู่พวกเรา ที่สนใจในพุทธธรรมหรือนิพพาน เพราะมัวแต่จะไปจับเอาความจริง ซึ่งไม่ใช่ของตัวมาบังคับให้ใจของเรารับเข้าไปไว้ว่าเป็นความจริง ส่วนธรรมชาติที่แท้ซึ่งครอบงำเราอยู่มันยอมให้ได้เพียงแต่ว่า “ใครจะรู้สึกว่าจะไร เป็นของจริงได้ ก็เพียงเท่าที่ใจของเขา กำลังยึดถืออยู่ ว่าเป็นความจริงเท่านั้น.” นอกนั้นจะจริงหรือเท็จก็ตามยอมไม่มีค่าในทางที่จะเป็นความจริงแก่จิตใจของเขา ในเวลานั้น. เขาจะต้องปรี่เข้าพังทลายความยึดถือให้ปัญญาของเขาก้าวหน้าต่อไป แล้วความจริงของเขาก็จะเขยิบ

ตามไปเอง ในปัจจุบันนี้นั้น ตัวเขาเองเป็นความจริง และความจริงของ
เขาคือ ความยึดถือของเขาเองเท่านั้น.

เมื่อได้วางหลักอันเกี่ยวกับความจริงลงไปว่า ตามที่เป็นอยู่ในใจ
ของเคนเราจริงๆ นั้นสิ่งที่เราเรียกว่าความจริง ย่อมมีอยู่ต่างๆ กันตาม
ความรู้สึกและความยึดถือของเขาผู้นั้น เป็นชั้นๆ และเป็นคนๆ ไป
เฉพาะในขณะหนึ่งๆ อย่างนี้แล้ว ก็ขอกำหนดถึงถ้อยคำที่จะกล่าว
ต่อไป ให้มองเห็นว่าเราจะพูดถึงความจริงกันโดยถูกต้อง และตรงกัน
หมดได้อย่างไร และเมื่อใด ซึ่งมีใจความสั้นๆ อยู่ว่าต้องภายหลังจาก
การที่ได้ผ่านทะเลภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรมไปแล้ว

ตามหัวข้อของธรรมกถา ในวันนี้ซึ่งชื่อว่า “ภูเขาแห่งวิถีพุทธ
ธรรม” นั้น เราจะได้พิจารณากัน ถึงสิ่งซึ่งคิดขวาง เป็นกำแพงหึมาอยู่
ข้างหน้า ซึ่งทำให้เราเข้าถึงพุทธธรรมไม่ได้ ทั้งๆ ที่เรามีความภักดีต่อ
พุทธธรรม หรือต่อศาสนาของเราอย่างเต็มที่อยู่เสมอ. ถ้าเผชิญข้อความ
ที่ข้าพเจ้ากล่าวออกมา จะเป็นถ้อยคำที่อาจจะแปลกก็ขอให้ท่านผู้ฟัง
พิจารณาด้วยความยุติธรรมไปก่อน. ตามที่เราจะสังเกตเห็นได้ทั่วไป
จนเกือบจะเรียกได้ว่ามีแก่ทุกๆ คนนั่นคือ ถ้าเกิดตั้งปัญหาถามขึ้นว่า
อะไรเป็นเครื่องปิดบังพระนิพพานอันเป็นตัวพุทธธรรมที่เราประสงค์
จะเข้าถึงแล้ว เราจะพบคำตอบว่า “พระพุทธรูป” นั้นเองกลับมาเป็น
ภูเขามหึมาบังพระนิพพาน. สภาพการณ์เช่นนี้กำลังมีอยู่ในจิตใจของ
พุทธบริษัททุกๆ ไป ซึ่งถ้ากล่าวให้สั้นๆ ตรงๆ ที่สุดก็กล่าวได้ว่า ท่าน

ทั้งหลายไม่เข้าถึงพุทธธรรมก็เพราะว่า “พระพุทธเจ้าตามทัศนะของท่าน” ขวางหน้าท่านอยู่

ท่านทั้งหลายอย่าเพิ่งเห็นว่า ถ้อยคำข้างบนนี้เป็นคำแก้งกล่าวอย่างอูตริ. ตามธรรมดาพุทธบริษัทแต่ละคนต่างก็มี “พระพุทธเจ้า” ของตนเป็นเครื่องยึดถือ. ถ้าเขายังไม่รู้จักพระพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้อง เขาก็ย่อมทักท้อเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นพระพุทธเจ้าไปก่อน ไม่เป็นคนว่าแห้ว. เขาจะต้องมีอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นองค์พระพุทธเจ้าของเขา เช่นเดียวกับตัวความจริงที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ใครรู้อะไรเพียงเท่าไหน ก็เป็นความจริงของเขาเพียงเท่านั้น. เพราะฉะนั้น เมื่อเขาเข้าใจว่าอะไรเป็นพระพุทธเจ้า สิ่งนั้นก็เกิดเป็น “พระพุทธเจ้าของเขา” ด้วยเหตุนี้เอง สิ่งที่ถูกขนานนามว่าพระพุทธเจ้า จึงมีอยู่ในลักษณะและขนาดมาตรฐานต่างๆ กัน แล้วแต่ความยึดถือของคนเป็นชั้นๆ ไป. สำหรับเด็กเล็กๆ ถ้าถามว่าอะไรเป็นพระพุทธเจ้าก็จะมีความรู้สึกในตัววัตถุบางอย่างเช่น พระพุทธรูปในโบสถ์เป็นต้น ว่าเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจเป็นตุ๊กตาชนิดหนึ่งก็ได้ทำด้วยอิฐด้วยปูนหรือทองเหลืองทองคำก็ได้. เด็กที่เล็กที่สุดมีความรู้สึกว่านั้นเป็นพระพุทธเจ้าของเขาจะเปลี่ยนแปลงไปจากนี้ไม่ได้ แต่เราก็คงเว้นเป็นการให้อภัยแก่เด็ก.

ทีนี้ก็มาถึงคนโตๆ เป็นผู้ใหญ่แล้ว กระทั่งคนเฒ่าคนแก่ ซึ่งมีการกล่าว พุทธฺ์ สรรณํ คจฺฉามิ ฯลฯ อยู่ทุกๆ คราวที่มีการรับศีลฟังธรรมเทศนา ซึ่งกว่าจะตายก็นับได้ร้อยครั้งพันครั้ง, ในปัญหาเดียวกันที่ว่าอะไรเป็นพระพุทธเจ้าของเขา เราก็ยังกล่าวได้อีกเหมือนกันว่า ไม่มีเหมือนกันทุกคน. ต่างคนหรือต่างพวกล้วนแต่มีพระพุทธเจ้าของตัวเอง

ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง. คนที่เข้าถึงพระพุทธเจ้าแต่ในทางวัตถุ ไม่สูงถึงทางจิตก็ย่อมจะมีความรู้สึกของตัวเองถึงสมัยเมื่อสองพันปีกว่ามาแล้วว่ามีเลือดเนื้อกลุ่มหนึ่ง เคนท้องเที่ยวสั่งสอนประชาชนอยู่ในประเทศอินเดีย และนั่นคือองค์พระพุทธเจ้าแท้ๆ ซึ่งข้อนี้จะดีไปกว่าที่จะเห็นเป็นทองเหลืองหรือทองคำที่เขาหล่อเป็นพระพุทธรูปเพียงนิดหน่อยเท่านั้น. ถ้าว่ากันโดยความจริงในด้านวัตถุแล้ว สำหรับเลือดเนื้อกลุ่มนั้น จะเป็นพระพุทธเจ้ามากไปกว่าในก้อนทองเหลืองทองแดงไปไม่ได้เลย. มีหน้าซ้ำพระองค์เองก็ยังทรงปฏิเสธว่า นั่นไม่ใช่ตถาคต. “แม้เขาจะคอยจับมุมจีวรของเราดึงเอาไว้ ไปทางไหนไปด้วยกันทั้งกลางวันกลางคืน ถ้าไม่เห็นธรรมะแล้ว ไม่เชื่อว่าเห็นตถาคตเลย.” พระองค์ทรงปฏิเสธไว้อย่างนี้ ซึ่งเรากล่าวได้ว่าเป็นการตะครุบเอาพระพุทธเจ้าผิดเข้าอีกครั้งหนึ่ง และควรได้รับอภัยทำนองเดียวกับเด็กเล็กๆ ข้างต้นนั้นเหมือนกัน.

เมื่อได้ปฏิเสธพระพุทธเจ้าโดยพระพุทธรูป โดยวัตถุหรือร่างกายของพระองค์เองเสียแล้ว ก็ยังเหลืออยู่แต่ทางจิตใจ หรือทางนามธรรม โดยวงกว้าง ซึ่งเป็นการค้นหาได้โดยยากยิ่งขึ้นไปอีก เพราะฉะนั้นความผิดพลาดก็มีช่องทางมากขึ้นตามส่วน และยังเป็นช่องโหว่ที่จะทำให้เกิดมีการคว่ำองค์พระพุทธเจ้าเอามาในลักษณะที่แตกต่างกันอย่าง วิศวกรพิศดารเหลือที่จะคาดหมาย จึงเกิดเป็นการยึดถือเอาตามความรู้ตามการศึกษาและศรัทธาของตนเอง เป็นพระพุทธเจ้าอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นดวงลอยโชติช่วงก็มี เป็นสายก็มี เป็นสีอย่างนั้น เป็นสีอย่างนี้ สามารถจะอัญเชิญให้ลอยมาที่นั่นที่นี้ได้ อ้อนวอนให้ทำกิจบางอย่าง

หรือพาไปที่นั่นที่นี้ก็ได้ ถึงกับจัดตั้งอาหารคาวหวานไว้ส่วนหนึ่ง สำหรับพระพุทธเจ้าที่เขาเชิญมามีมากมายหลายแบบ จนเหลือที่จะ นำมากล่าวให้หมดสิ้นได้ รวมความว่าเขายึดถือเอาสิ่งนั้นเป็นองค์ พระพุทธเจ้าของเขา. ที่สูงไปกว่านั้นก็ยึดถือว่า พระพุทธเจ้าคือตัว อตตาทิบริสุทธิไม่เกิดไม่ตาย มีอยู่ในทุกแห่ง พร้อมที่จะปรากฏทุก เมื่อ. ซึ่งเราอาจกล่าวได้ว่าวิถีแห่งพุทธธรรมของเขามาสิ้นสุดลงเพียงนี้

ยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีก เราจะสังเกตเห็นได้ว่า แม้ที่สุดแต่ความรัก ในองค์พระพุทธเจ้าของบุคคลบางคนที่เป็นอริยบุคคลขั้นต่ำยังไม่ถึง พระอรหันต์ (เช่นพระอนนท ในสมัยที่พระศาสดายังทรงพระชนม์ อยู่) ทั้งๆ ที่รู้จักดูทางแห่งพุทธธรรมอย่างถูกต้อง วิถีแห่งพุทธธรรม ของท่านยังไม่วายถูกสกัดไว้ด้วยภูเขา กล่าวคือองค์พระพุทธเจ้าที่ท่าน ยึดถือไว้ด้วยความรักของท่านเอง ฉะนั้นจึงไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึง พระพุทธเจ้าชนิดที่เป็นดวงเป็นแสง อันเป็นที่ตั้งแห่งความรักจน หลงไหลเหล่านั้นเลย และในขั้นสุดท้าย อาจกล่าวได้ว่าถ้ายังมีความ ยึดถือว่ามีตัวตนที่เป็นนั่นเป็นนี่ เช่น เป็นพระพุทธเจ้า เป็นต้น อยู่ เพียงไร ก็ยังหมายความว่าวิถีแห่งพุทธธรรมของเขาไปได้เพียงแค่นั้น เท่านั้น โดยเผชิญกันอยู่กับภูเขาแห่งความยึดถือลูกนั้น. เมื่อใด พระพุทธเจ้าของเขามาเกิดเป็นของว่างจากความมีตัวตนเช่นเดียวกับ สิ่งทั้งปวงแล้ว ภูเขามหิมานั้นก็พังทลายไปเองโดยรอบตัว. โดย ข้อความที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เราพอจะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่บุุชชนสามัญ ที่สุดขึ้นไปเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงพระอริยบุคคลขั้นที่รองลงมาจาก พระอรหันต์นั้น วิถีแห่งพุทธธรรมของแต่ละคน ยังมีภูเขาขวางอยู่. ไม่

มีภูเขาอะไรอื่นนอกจากความยึดถือเกี่ยวกับตัวตน และไม่มี ความยึดถือเกี่ยวกับตัวตนอะไรอื่น ยิ่งไปกว่าความยึดถือในสิ่งที่ตนถือเอาเป็นที่พึ่งของตน, ซึ่งสำหรับพุทธบริษัทก็ไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า “พระพุทธเจ้าตามทัศนะของเขา” เขายังมีพระพุทธเจ้าตามทัศนะของเขาอยู่เพียงใด ก็แปลว่าเขายังมีความยึดถืออยู่เพียงนั้น.

ทีนี้ถ้าเราจะมองดูกันอีกแนวหนึ่งหรืออีกทางหนึ่ง ซึ่งนอกจากออกไปจากพระพุทธเจ้าเราก็อาจจะกล่าวได้อย่างไม่ผิดอีกเหมือนกันว่า แม้ “พระธรรม” ของเขานั้นเอง กลับเป็นภูเขาขวางวิถีแห่งพระพุทธรธรรมของเขา เพราะอาศัยความยึดถือทำนองเดียวกัน, เราต้องไม่ลืมหลักอันเกี่ยวกับความจริงดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า สิ่งที่เราเรียกว่าความจริงของเขาก็คือสิ่งที่เขาผู้นั้นเสีย, แล้วเราจะพบว่าสิ่งที่เราเรียกว่าธรรมะหรือพระธรรมนั้น ถูกคนเรารู้จักและยึดถือไว้ในลักษณะรูปร่างที่ผิดแปลกแตกต่างกันหลายประการด้วยความยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นที่สุด. เมื่อยึดถือไว้ต่างกัน ก็มีการโต้เถียงกันว่านั่นต่างหากเป็นพระธรรม นี่ต่างหากเป็นพระธรรม แล้วแต่ผู้ที่ยึดถือจะมองเห็นของตัวอย่างไร. บางพวกได้ยึดถือเอาเครื่องมือหรือหนทางที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมมาเป็นตัวพุทธธรรมเสียเองก็มี. ให้พระธรรมเป็นดวง เป็นแสง เลื่อนลอยไปในอากาศ เชิญไปไหนมาไหนได้อย่างพวกที่เชิญพระพุทธเจ้าข้างต้นก็มี. ที่เป็นอย่างต่ำที่สุด ถือเอาเล่มหนังสือหรือมัดพระคัมภีร์เป็นตัวพระธรรมเสียเลยก็มี เป็นการยึดฝ่ายวัตถุเกินไปทำนองเดียวกับเด็ก ๆ ที่ยึดเอาพระพุทธรูปเป็นพระพุทธเจ้า. การที่ถือเอาพระคัมภีร์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใช้เป็นประธานในพิธีสวด

สาบานหรืออ้อนวอนเสี่ยงทายต่างๆ ก็โดยประสงค์จะให้พระธรรมนั้น เป็นของมีจิตวิญญาณตัวตนขึ้นมาให้ได้ดังนี้เป็นต้น. นับว่าเป็นการ ตะครุบเอาผิด เหมือนกับพวกที่ตะครุบเอาพระพุทธเจ้าผิดมาแล้ว เหมือนกัน. ต้องการให้พระนิพพานหรือพุทธธรรมนั้น เป็นบ้านเมือง เป็นโลกอันแสนสุข สำหรับตนจะจุติไปเกิดที่นั่น แล้วก็ตั้งบำเพ็ญ สมาธิเพื่อความเป็นอย่างนั้น ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจความยึดถือในด้านวัตถุ อันแรงกล้านั่นเอง.

ถ้าจะพิจารณาในส่วนธรรมะ ที่เป็นตัววิถีทางการปฏิบัติเพื่อ เข้าถึงพุทธธรรมกล่าวคือ ศิล สมาธิ ปัญญา ก็จะพบว่า กำลังถูกยึดถือ ขึ้นเป็นภูเขาขวางวิถีทางของตนเองอยู่อย่างเดียวกัน. คนบางเหล่า ยึดถือในศิลปะของตน จนดูหมิ่นผู้อื่น ก่อการแตกร้าง ทะเลาะวิวาทกัน ด้วยเรื่องศิลปะ. เพราะความยึดมั่นถือมั่นในศิลปะด้วยความสำคัญผิดถือเสีย อย่างเครื่องจักร ยึดมั่นทุกตัวอักษรอย่างมงาย รักษาศิลปะจนตายก็ไม่ เคยปรากฏว่ามีศิลปะบริสุทธิ์แล้วตายไปด้วยความเศร้าใจอันนั้น. ถ้ามีคน พวกหนึ่งมากล่าวขึ้นว่า ผู้ที่มีใจตรงแนวแล้วการรักษาศิลปะหรือสมาทาน ศิลเป็นของไม่จำเป็นเลย เพราะมีศิลปะอยู่โดยปรกติเสียแล้วดังนี้ คนพวก ที่ยึดมั่นในศิลปะก็จะค้านเสียงแข็ง หาว่าเป็นมิจฉาปฏิญญาถึงกับทะเลาะกัน ก็ได้. ฉะนั้นธรรมะที่เป็นฝ่ายปฏิบัติในขั้นต้น กล่าวคือศิลปะนี้อาจเกิด เป็นภูเขาขึ้นขวางวิถีแห่งพุทธธรรมเมื่อใดก็ได้ ในเมื่อมีผู้ยึดถือว่ามัน ต้องเป็นอย่างนี้ ศักดิ์สิทธิ์อย่างนี้, ซึ่งมันเป็นความจริงของบุคคลคน นั้น อย่างที่เขาจะเห็นเป็นอื่นไปไม่ได้เลย แล้วก็ทำศิลปะให้เป็นภูเขา ขวางทางของเขาเอง. มันยังผลให้เกิดขึ้น คือความเนิ่นช้า, กว่าจะป่าย

ปีนภูเขาสูงนี้ข้ามพ้น ไปก็ไม่นานหรือถึงกับตายเสียก่อนก็มีอยู่เป็นอัน
มาก.

แม้ธรรมปฏิบัติซึ่งเป็นขั้นสมาธินั้นแล้ว ก็ถูกยกขึ้นถือไว้อย่าง
เป็นภูเขาสกัดทางตัวเอง ทำนองเดียวกัน. เนื่องจากการปฏิบัติขั้นนี้
สูงขึ้นไประดับของสามัญชนหรือที่เรียกว่าขั้นอนุตรिमมนุษย์ธรรม, จึง
เป็นที่ตั้งของความยึดถือโอ้อวดของผู้ปฏิบัติ ยิ่งไปกว่าขั้นศีล. ความ
พอใจหลงใหลในสมาธิของตนตามที่ตนปฏิบัติได้เพียงไร ย่อมมีมาก
พอที่จะให้เปลอสติภูมิใจ หรือถึงกับหลงใหลยึดถือ. ทั้งพวกที่ปฏิบัติ
ผิดทางหรือปฏิบัติถูกทาง ก็มีโอกาที่จะยึดถือเท่ากัน. บางคนเจริญ
สมาธิได้ถึงขนาดที่ได้รับรสอันเยือกเย็นของความสงบอันเกิดมาจาก
สมาธิ ก็เป็นเอามาถึงกับยึดถือเอวานั้นเป็นพุทธธรรมขั้นสุดที่ตนได้
ลุดึงเอาเสียทีเดียวทำนองเดียวกับที่ลัทธิต่างลัทธิตันในสมัยพุทธกาลและ
ก่อนพุทธกาล ได้บัญญัติสมาธิขั้นจตุตถฌานว่าเป็นนิพพานมาแล้ว
นั่นเอง. แม้อันนี้ก็คือภูเขาซึ่งขวางชนิดหนึ่งเหมือนกันอันเป็นหน้าที่ที่
เขาจะต้องพังทลายไปให้ได้. แต่ว่าความเป็นอยู่จริงๆ ในหมู่นักสมาธิ
บางหมู่นั้น ยังอยู่ในขั้นหลงยึดเอาสิ่งซึ่งใช้สมาธิมาเป็นสมาธิตามกฎ
แห่งธรรมชาติที่ว่า “ความจริงของเขาคือเท่าที่เขารู้และพอใจยึดถือ”
ดังนั้นจึงเกิดมีสมาธิอีกประเภทหนึ่งซึ่งหนักไปในทางสี ทางดวง ทาง
ภาพที่มาปรากฏอย่างแปลกประหลาด และมีการเชื่อเชิญอ้อนวอน
ทำนองเชิญวิญญูณาศักดิ์สิทธิ์และใช้เป็นเครื่องมือในทางคุณุเหตุการณ์
ทำนายโชคชะตาต่างๆ ตามแต่ประสงค์จะใช้ ซึ่งเป็นการแสวงหา
ประโยชน์ทางวัตถุ แทนที่จะเป็นวิธีฝึกจิตเพื่อเข้าถึงพุทธธรรม หรือ

นิพพาน ตามความประสงค์เดิมของธรรมเนียมปฏิบัติระบอบนี้ของพุทธศาสนา. ยิ่งกว่านั้นยังมีคนบางพวกไหลไปยึดถือที่รูปของพิธีรีตองต่างๆ ที่เป็นบุพภาคของการทำสมาธิตามแบบของคณะนั้นคณะนี้ ว่าเป็นตัวสมาธิเองก็มี หรือยึดถือกิริยาอาการตามแบบแผนนั้นๆ ว่าเป็นตัวสมาธิ อย่างงมฉายทุกตัวอักษรไปเสียก็มี โดยไม่ยอมทำความเข้าใจว่าความหมายอันแท้จริงของสมาธินั้นคืออะไร ดังนี้เป็นต้น. แม้มีใครมากล่าวว่าเมื่อตั้งจิตได้ตรงแนวแล้วสมาธิก็เป็นเองโดยไม่มีพิธี ดังนี้ก็จะค้านเป็นเสียงเดียวกันทีเดียว. เขาไม่ยอมเชื่อโดยเหตุที่มีความยึดมั่นถือมั่นในสมาธิของตัว ว่าเป็นความจริงอันเด็ดขาด. ความยึดถือทั้งหมดนี้ เนื่องมาจากกฎธรรมชาติข้างต้นที่กล่าวแล้วว่า ความจริงของใครก็เป็นความจริงของคนนั้น ยากที่จะยอมเชื่อกันด้วยใจจริง. เมื่อยังหลงผิดอยู่ด้วยความยึดถือภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรมก็ยังตั้งสูงตระหง่านขวางหน้าอยู่เพียงนั้น.

สำหรับธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นขັນปัญญา นั้น ถ้าเป็นปัญญาจริงตามชื่อของมันก็ดีไป แต่ถ้าเป็นปัญญาที่ไม่รู้จักตัวเอง ซึ่งมีมูลฐานตั้งอยู่บนความจริงของความเชื่อ ความคาดคะเน หรือการเดาไปตามเหตุผลแล้ว ก็เกิดเป็นภูเขาขวางวิถีทางแห่งพุทธธรรมขึ้นเหมือนกัน. อีกอย่างหนึ่งซึ่งสำคัญที่สุดคือว่า เมื่อปัญญาของตนไปสิ้นสุดอยู่เพียงไหนก็บัญญัติเอาเพียงแต่ตรงนั้นว่าเป็นความจริงด้วยบริสุทธิ์ใจของตน และยึดมั่น ดังจะเห็นได้จากการที่มีลัทธิศาสนาและปรัชญาต่างๆ เกิดขึ้นและมีอยู่อย่างคับคั่งในโลกนี้. บางลัทธิเป็นปัญญาที่คบเคียบก็มีแต่ก็ไม่วายที่จะเป็นภูเขากั้นขวางทางอยู่ระหว่างตัวเขากับนิพพาน. แม้ใน

วงของพระพุทธรูปศาสนาเองก็มีปัญญา พวกที่เดินไปตามความตริตริกตามอาการหรือเหตุแวดล้อม จนไปตีวงล้อมขังตัวเองอยู่ที่จุดใดจุดหนึ่ง โดยไม่รู้สักตัวยืนหยัดเสียงแข็งอยู่ว่าเป็นหนทางที่ถูกต้อง แล้วก็ติดแจอยู่ในแวดล้อมของภูเขาภูคนั้นออกมาไม่ได้. ทั้งนี้ก็เพราะเหตุอย่างเดียวกับพวกที่กล่าวมาแล้วข้างต้นๆ คือกฎธรรมชาติที่ว่า “ความจริงของเขาคือเท่าที่เขารู้ และพอใจ” ซึ่งข้าพเจ้าอยากจะกล่าวย้าให้ท่านผู้ฟังนึกทบทวนอยู่เสมอๆ. ปัญญา ก็คือแสงสว่างแต่เหตุใจนแสงสว่างจึงเป็นเครื่องบังเสียเอง ข้อนี้เป็นสิ่งที่เราต้องทำความเข้าใจกันเสียให้แน่ชัดก่อนที่จะผ่านไป.

เมื่อปัญญาเดิมๆ หรือความรู้ของเขา ซึ่งเปรียบได้กับแสงสว่างที่อยู่ก่อนอย่างไร แล้วส่องลงไปเหตุการณ์หรือเรื่องราวอย่างใดอย่างหนึ่ง, เขาย่อมได้รับความรู้สึกหรือความเข้าใจในเหตุการณ์นั้นๆ เพียงเท่าที่ปัญญาหรือแสงสว่างของเขาจะอำนวยให้. และเขาถือว่ามันคือ ๑ ความจริง. ครั้นถึงสมัยอื่น เมื่อปัญญาเดิม ๆ หรือความรู้ของเขาเปลี่ยนไปหรือก้าวหน้าไป เขามองเหตุการณ์อันเดียวกันนั้นเอง กลับเห็นไม่เหมือนกับที่เขาเห็นในครั้งก่อน แต่นั่นเขาก็ถือว่าเป็นความจริง. สิ่งที่เราเรียกว่าความจริงของเขาเปลี่ยนไปตามอำนาจเวลา หรือถ้าจะกล่าวให้ชัดเจนก็คือเปลี่ยนไปตามแสงสว่างหรือปัญญาของเขานั้นเอง.

ความแตกต่างในเรื่องนี้ จึงขึ้นอยู่กับแสงสว่างหรือปัญญาที่ส่องไปยังวัตถุ นั้น แต่ตัวความจริงเท่านั้น ไม่ทราบว่าจะอยู่ที่ไหน เพราะทุกขณะก็เป็นความจริง(ของบุคคลนั้น ในขณะนั้น)ไปหมด. เราจึงเห็นว่า แสงสว่างอันนั้นเองเป็นผู้บังความจริง ทั้งในด้านจิตและด้านวัตถุ.

ในด้านวัตถุเราอาจจะเห็นได้ง่าย ๆ โดยพิจารณาอยู่ในเรื่องอันเกี่ยวกับแสงสว่างนั่นเอง. วัตถุหรือสสารใด ๆ ก็ตาม ที่มีอยู่ในโลกนี้ที่เราอาศัยแสงสว่างแล้วเห็นว่ามีรูปร่างสีสรรอย่างนั้นอย่างนี้และถือว่าเป็นความจริงนั้น ที่จริงมันอาจมีรูปร่างและสีสรรอย่างอื่นก็ได้ แต่เราเห็นเป็นอย่างอื่นไม่ได้ เพราะมีแสงสว่างซึ่งอำนาจการเห็นชนิดที่เรากำลังมีอยู่นี้. เราไม่มีแสงสว่างอันอื่นนอกจากแสงอาทิตย์ซึ่งมีสเปกตรัมที่เราเห็นได้เพียง ๗ สี. ถ้าเราเกิดมีแสงสว่างชนิดอื่นซึ่งมีสเปกตรัมที่เราเห็นได้ถึง ๑๐๐ สีเล่า เราจะมิพบความจริงของวัตถุที่เกี่ยวกับสี กลายเป็นอย่างอื่นไปหรือ. มนุษย์เราถูกจำกัดเขตให้อยู่ในวงจำกัด ได้รับแสงสว่างสำหรับจะเห็นอะไร ก็จากแสงอาทิตย์หรือเนื่องด้วยดวงอาทิตย์อย่างเดียวแสงสว่างที่เรามิใช่จึงถูกจำกัดสมรรถภาพเพียงเท่านั้น และการเห็นสีต่าง ๆ เพียงเท่านั้น. ถ้าเกิดได้ดวงอาทิตย์ดวงอื่นมา เราก็จะเห็นสีต่าง ๆ เป็นอย่างอื่น. นี้เราก็ต้องถือว่าสีอื่นๆ ซึ่งมีอยู่ในวัตถุนั้นๆ นอกไปจาก ๗ สีที่เราเห็นไม่ได้ นั่นก็เพราะแสงสว่างของดวงอาทิตย์ดวงนี้มันหลอกเราให้เราถือเอาเป็นจริงว่าสีมีอยู่เพียงเท่านั้น. เรียกว่าแสงสว่างของดวงอาทิตย์ดวงนี้ เป็นตัวที่บังความจริงอันเกี่ยวกับสีต่อเรา โดยทำให้เราเข้าใจกันอย่างนี้เสียแล้ว. เมื่อใดเราได้แสงสว่างซึ่งทำให้เห็นสเปกตรัมมากสีออกไปเราก็จะพบความจริงเรื่องเกี่ยวกับสีอย่างอื่นต่อไปอีก แต่มันต้องเป็นโลกอื่น หรือในที่อื่น ซึ่งไม่ต้องพึ่งอาศัยแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ซึ่งมีแสงสเปกตรัมให้เราเห็นเพียง ๗ สีอย่างดวงนี้. สำหรับในบัดนี้นั้นความจริงนั้นอยู่ที่ตรงไหนกัน มิใช่อยู่ที่ว่าสีมีเพียง ๗ สีดอกหรือ. แต่ความจริงที่แท้จริง

นั่นเล่า มีเท่าไร ยังไม่มีนักวิทยาศาสตร์คนใดในโลกนี้รู้ เพราะว่าเขาเป็นผู้ที่มีดวงอาทิตย์แต่ดวงนี้ดวงเดียวเท่านั้นเอง. แต่ถึงแม้ในโลกแห่งดวงอาทิตย์ดวงนี้ดวงเดียวก็ตามเรายังอาจจะพบว่าแสงสว่างเป็นเครื่องบังความจริงได้เหมือนกัน เช่นเรามีวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นของไม่รู้ว่าเป็นสีอะไรมาก่อนในเวลากลางคืนเราเอามาดูด้วยแสงตะเกียง ซึ่งไม่มีสีของสเปกตรัมมากเต็มเหมือนแสงอาทิตย์ เราก็ไม่อาจแน่ใจในเวลากลางคืนนั้นว่ามันเป็นสีอะไรแน่ต้องเก็บไว้ดูตอนกลางวันจึงจะแน่. นี่ก็เพราะแสงตะเกียงมันมีสมรรถภาพเพียงเท่านั้นและมันบังความจริง ให้เราเข้าใจเป็นอย่างอื่นไป. หรือว่าความจริงส่วนที่เรายังไม่เห็นนั้น ก็เพราะขาดแสงสว่างสำหรับเป็นคู่ส่องให้เห็นสิ่งนั้น. ฉะนั้นแสงสว่างชนิดหนึ่งๆ ย่อมให้ความจริงแก่เราในการเห็นเป็นอย่างหนึ่งๆ นอกนั้นก็ถือเป็นส่วนที่แสงสว่างอันนั้นบังเอาไว้ ด้วยการทำให้เราเข้าใจเป็นอย่างอื่นไป. นี่คือแสงสว่างได้บังความจริง.

ในทางธรรมหรือทางจิตใจก็อย่างเดียวกัน ถ้าความรู้หรือปัญญาเดิมๆ มีอยู่อย่างไร นั่นก็คือแสงสว่างของคนๆ นั้นที่จะใช้ส่องลงไปยังโลกหรือชีวิตหรือความเกิดแก่เจ็บตาย แล้วเขาก็ยึดหลักความจริงของเขาไว้อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอนุโลมกันได้กับแสงสว่างของเขา. ส่วนความจริงที่จริงไปกว่านั้น หรือนอกเหนือไปจากนั้นซึ่งเขายังเห็นนั้น ก็คือส่วนที่ปัญญาเพียงขนาดนั้นของเขาบังเอาไว้ที่เรียกว่า “บัง” ในที่นี้ ก็เพราะว่าเขาารู้สึกว่า เขาได้มองดูอย่างทั่วถึงหมดความสามารถของเขาแล้ว ไม่มีอะไรเหลือซ่อนเร้นอยู่. เขารู้สึกอย่างนี้จริงๆ เขาจึงยึดถือเอา

สิ่งที่เขาเห็นว่าเป็นความจริงอันเด็ดขาด. ความสำคัญผิดด้วยอำนาจความยึดถือในตัวเองเช่นนี้ เราเรียกว่าเป็นภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรมของเขา. และเป็นไปอย่างผิดกับขั้นที่แล้วๆ มา คือเป็นไปอย่างน่าจะเป็นไปได้เพราะเป็นการ “บัง” ของแสงสว่างเสียเอง. ถึงแม้ในวงของพวกพุทธบริษัทที่เป็นนักศึกษาและเรื่องปัญญา ก็ยังคงอยู่ในวิสัยที่อาจจะถูกรอบงำด้วยเครื่องบังทำนองนี้ของตนเอง นักศึกษาคนหนึ่งๆ ย่อมมีการสดับรับฟัง การศึกษา ความรู้และปัญญาขนาดหนึ่งๆ เป็นของตนเอง เมื่อต้องมาตีความของพระพุทธรวณะประโยคหนึ่งประโยคเดียวกัน ก็มักจะตีความได้แตกต่างกันตามความเหลื่อมล้ำแห่งแสงสว่าง หรือปัญญาของตน, หรือเมื่อจะต้องขบคิดข้อความที่ยากๆ เช่นเรื่องอนัตตาเป็นต้น ย่อมขบคิดไปได้แตกต่างกันไม่มากก็น้อยในขณะที่ยังไม่ถึงที่สุด ตนก็ย่อมจะยึดถือเอาส่วนที่ตนคิดได้แจ่มแจ้งด้วยตนเองว่าเป็นความจริงอันเด็ดขาดของตน ด้วยอำนาจความยึดมั่นในความคิดและความเห็นแจ้งของตัวเอง. ความยึดมั่นอันนี้ คือภูเขาที่ขวางอยู่ในวิถีทางแห่งการเข้าถึงพุทธธรรมของนักศึกษาคนนั้นซึ่งเป็นหน้าที่ที่เขาจะต้องพยายามพังทลายต่อไปอย่างไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงเป็นอย่างอื่น. ตลอดเวลาที่เขายังไม่รู้สึกรู้หายหรือพังทลายมันไม่ได้ เขาก็เป็น “หลักตอในวิญญูะ” ปักตรึงแน่นอยู่ตราบนั่น.

ทั้งหมดนี้เราจะเห็นได้ว่า ภายในนามแห่ง พระธรรมก็อาจมีภูเขาออกมาจากความยึดถือในตัวพระธรรมเอง เช่นยึดถือเป็นดวงเป็นแสง เป็นบ้านเป็นเมือง หรือยึดถือทางวัตถุอย่างความคิดตึกๆ ถือเอามัดพระกัมภีร์เป็นพระธรรมเป็นต้น, หรืองอกออกมาจากความยึดถือ

ในวิธีปฏิบัติอันจะให้เข้าถึงตัวพระธรรมหรือพุทธธรรม อันได้แก่ ความยึดถือในศีล สมาธิ ปัญญา แต่ละอย่างๆ จนเกิดเป็นการลงหลักปักแน่นอยู่ ณ ที่นั้น แทนที่จะถือว่าธรรมเนียมปฏิบัติเหล่านั้น เป็นเพียงเสมือนเรือ แพหรือยานพาหนะที่จะได้อาศัยข้ามไปสู่ความพ้นทุกข์สิ้นเชิง ก็กลับมาถูกยึดให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือตัวตนบุคคลอย่างนั้นอย่างนี้ไปเสีย ทั้งที่ตนได้ใช้ความพยายามและเสียสละอย่างเต็มที่ ก็ยังทำให้เกิดการเนิ่นช้า เนื่องด้วยเครื่องกีดขวางอันแน่นหนามหึมาเหล่านี้เอง.

ทีนี้ก็มาถึงพระสงฆ์ ซึ่งถ้าเราพิจารณาดูให้ถี่ถ้วน ก็พอจะมองเห็นได้บ้างเหมือนกันว่า ถ้าเกิดมีความยึดมั่นสำคัญผิดแล้ว “พระสงฆ์ของบุคคลผู้นั้น” ก็จะเกิดเป็นภูเขาขวางทางของเขาได้ อย่างไม่น้อยกว่า พระพุทธหรือพระธรรมเหมือนกัน. จิตของบุคคลบางคน ที่นับถือพระสงฆ์ ไปยึดถือที่ผ้าเหลืองก็มี ที่แบบวิถีของการบวชก็มีที่ กิริยาท่าทางอันเคร่งครัด ตลอดจนกำหนดชาติตระกูลของผู้ที่บวชนั้นก็ มี. มีการเลือกพระสงฆ์ที่ตัวเองจะทำบุญด้วย ด้วยวิธีอันแปลกๆ. คนไหน รู้จักเพียงแค่ว่าไหน ในลักษณะไหน ก็ยึดถือพระสงฆ์ในลักษณะนั้น เพียงนั้น แล้วยังคงคอยดูหมิ่นผู้อื่นว่าไม่รู้จักรักพระสงฆ์ไปก็มี ในที่บางแห่ง นับถือพระสงฆ์อย่างผู้วิเศษ สำหรับขับไล่ไสสนิยจัญไร หรือเป็น อาจารย์ผู้นำในเรื่องของขลัง อีกทางหนึ่งนับถือในฐานะเป็นสื่อหรือ ตัวแทนของสวรรค์หรือโลกหน้า หรือซึ่งกับถือว่าถ้าไม่ได้บวชสักชนิดหนึ่ง ก็ไม่ใช่ญาติของพระศาสนาตั้งนี้เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่ทำให้ หยุดชะงักอยู่ที่ระดับนั้น ไม่มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งรู้จักพระสงฆ์ ตามที่เป็นจริง, กล่าวคือเห็นแจ้งพุทธธรรม อันเป็นตัวธรรมะที่ทำให้

คนเป็นพระสงฆ์หรือเป็นหัวใจของพระสงฆ์. ความที่ตนมายึดมั่นตัว รู้จักพระสงฆ์ แล้วยึดถือพระสงฆ์ในรูปนั้นในลักษณะอย่างนั้น ย่อม เป็นเครื่องปิดกั้นทางดำเนินไปสู่ภูมิธรรมขั้นสูงสุดของตนได้ขนาด ภูเขาขวางหน้าทีเดียว. และตามที่มันเป็นอย่างจริงๆ ในวงพวกพุทธ บริษัทเรา ใครก็ต้องยอมรับว่าลักษณะดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ล้วนแต่มี อยู่จริงๆ อย่างครบถ้วนในวงพุทธบริษัทแม้เพียงในประเทศไทยเราไม่ ต้องกล่าวถึงพุทธบริษัทในต่างประเทศ. และมีได้ตั้งแต่ขั้นที่มีการ ศึกษาน้อยขึ้นไปจนถึงขั้นที่มีการศึกษามาก หรือเลยขึ้นไปถึงขั้น พระอริยเจ้าขั้นต้นๆ ที่ยังมีอุปาทานบางอย่างที่ยังตัดไม่ได้ในขณะนั้น. และข้อนี้เมื่อสรุปความแล้วก็คือว่า ทัศนคติอุปาทานหรือความยึดมั่น ด้วยวาทะว่าตัวตนนั้นแหละเป็นมูลฐานของสิ่งที่ปิดกั้น ปานประหนึ่ง ว่าภูเขาทั้งหลายเหล่านั้น.

ความยึดมั่นว่ามีตัวตน ว่าตัวตนนั้นเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นเครื่องบัง อันหนาแน่นยิ่งกว่าเครื่องบังทั้งหลาย. ถ้าจะเปรียบด้วยวัตถุก็อย่างกับ ภูเขาหิมालัยที่เดียว ซึ่งเป็นกำแพงใหญ่สามารถที่บังคนในประเทศ อินเดีย ให้ไม่รู้ได้ว่าทางประเทศไซบีเรียก็มีคนอยู่ หรือถึงกับเข้าใจว่า แผ่นดินผืนนี้ของตนไปสิ้นสุดลงเพียงที่ภูเขาอันสูงนั้น และสูงเลยขึ้นไป ในเมืองฟ้าเมืองสวรรค์. ความยึดถือว่ามีตัว เป็นตัวตน เป็นตน แล้ว เป็นอย่างนั้นอย่างนี้นั้น ย่อมแตกแขนงออกไปได้เป็นหลายสาย ล้วน แต่มีสิ่งแวดล้อมเข้าประคับประคองเป็นเหตุผลในทำนองที่จะให้มีตัว มีตนเสียร่ำไป. ความว่างจากตัวตนจึงเป็นสิ่งที่ถูกปิดบังหรือกลบฝัง เสียอย่างมิดชิด. เมื่อเขาถือเสียว่าความว่างจากตัวตนนั้นไม่มี ก็ย่อมจะ

ถือต่อไปว่าบุคคลที่จะเข้าถึงความว่างจากตัวตนย่อมมีขึ้นไม่ได้ คำว่า พระพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์ ซึ่งความจริงเข้าถึงบุคคลผู้เข้าถึงความว่างจากตัวตนแล้ว ก็ย่อมถูกเพ่งเล็งไปในแง่อื่นประการอื่น. แม้ว่าเขาจะรักหรือนับถือในพระพุทธเจ้าสักเพียงไร ก็ไม่ใช่เป็นเพราะเห็นว่าท่านได้เข้าถึงความว่างจากตัวตน. เพราะเหตุนี้เอง พระพุทธเจ้าก็ตาม พระสงฆ์ก็ตาม ตามทัศนะของบุคคลประเภทนี้ จึงมีอยู่โดยประการอื่น ซึ่งต่างไปจากทัศนะของบุคคลผู้เข้าถึงความว่างจากตัวตน. และพระธรรมชั้นสูงสุดที่ทำให้คนให้เป็นพระพุทธเจ้าหรือพระสงฆ์นั้นเล่า ก็หาใช่ภาวะแห่งความว่างจากตัวตนไม่. ทั้งนี้ก็เพราะมีความยึดถือในตัวตนจนแน่นแฟ้นเป็นต้นเหตุ.

เมื่อได้พิจารณากันถึงความยึดถือโดยประการต่างๆ ในฐานะเป็นเครื่องกั้นขนาดภูเขามาพอเป็นที่เข้าใจกันได้แล้ว ก็จะได้พิจารณากันถึงคนเรา หรือตัวผู้ถูกปิดกั้นต่อไป.

พวกเราในปัจจุบันนี้ แม้ที่นั่งกันอยู่ที่นี่ เราก็นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ กันทั้งนั้น, เรามีตัวเราเป็นผู้นับถือ, และที่นับถือก็เพื่อประโยชน์แก่ตัวเรานั้นเอง. เราต้องการจะให้ตัวเรานี้ อาศัยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพื่อการลุดถึงนิพพาน. เมื่อเป็นดังนี้แล้วเรื่องมันจะไปอย่างไรกัน ในเมื่อ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์และตัวเรา ตามทัศนะของเรา ล้วนแต่เป็นกำแพงบังพระนิพพานเสียเองดังนี้?

ถ้าหากจะถือว่าถ้อยคำที่กล่าวขึ้นเช่นนั้น เป็นการกล่าวอย่างกันเอง อย่างมิตรสหายในฐานะที่เราเป็นลูกของพระพุทธเจ้าร่วมกันแล้ว ก็ควรจะเกิดความเห็นอกเห็นใจกันและยึดถือว่าเป็นถ้อยคำปรับ

ทุกข์กัน แทนที่จะเห็นไปว่าเป็นถ้อยคำค่าทอเสียคดี. ข้อที่เราจะต้อง
 ปรับทุกข์ต่อกันนั้นมียู่ที่ว่า เราประกาศตัวเองในฐานะเป็นผู้เฝ้าทาง
 ทางไปนิพพานแล้วมาตกอยู่ในระหว่างเครื่องกีดกันหุ้มห่อแน่นหนา
 ชนิดที่น่าเวทนาสงสาร ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าเช่นนี้ เราควรจะพร้อมใจ
 กันทำความเข้าใจให้ชัดเจนเด็ดขาด. เมื่อเห็นว่าเวลามีเหลืออยู่น้อย
 โดยที่ความตายใกล้เข้ามาแล้ว ก็ควรจะหาวิธีด่วนๆ ที่จะช่วยกันขจัด
 ปัดเป่าอันตรายอันร้ายกาจนี้ ให้หมดสิ้นไปโดยเร็วให้ทันแก่เวลา.
 เพราะว่าถ้าเรายังคงสมათานแต่เพียงวาทาว่า พุทฺธิ ธรรม คจฺฉามิ, ธมฺม
 ธรรม คจฺฉามิ, สงฺฆํ ธรรม คจฺฉามิ. ที่ไม่มีความหมายอันลึกซึ้งอะไรเลย
 อยู่เช่นนี้แล้ว มันก็มีแต่จะเป็นการเสริมกำแพงเครื่องกั้นให้หนา
 ขึ้นทุกที มากกว่าที่จะค่อยบางเข้า. ยิ่งทำไปจนตลอดชีวิต ก็ยิ่งหนา
 ขึ้นตามอายุที่ค่อยมากขึ้นเท่าไร, ยิ่งทำไปหลายชีวิตหลายชาติ ก็ยิ่งหนา
 มากขึ้นอยู่นั่นเอง กว่าจะบางได้เมื่อไรนั้น ในบัดนี้ยังไม่มองเห็นวิเวก.
 ด้วยเหตุฉะนี้เอง ถ้าหากจะมีการกระตุกกระชากกลับ ที่รุนแรงไปสัก
 หน่อย ก็ควรจะถือว่าเป็นความจำเป็นของความต้องการในคำสอนหรือ
 ลัทธิ ที่เป็นการรีบด่วนให้ทันแก่เวลา ซึ่งเป็นความฉลาดของพุทธ
 บริษัทเอง. ถ้าหากว่าจะรอเพื่อศึกษาปริยัติให้จบพระไตรปิฎกหรือจะ
 สมათานศีล บำเพ็ญสมาธิ เจริญปัญญา ให้ครบทุกชนิดที่มีสอนกันไว้
 อย่างนี้ก็เป็นการเหลือวิสัยที่ทุกคนจะทำได้ในชาติหนึ่ง หรือถึงสิบ
 ชาติ. ฉะนั้นควรจะพุ่งเล็งตรงไปยังปัญหาเฉพาะหน้าเท่าที่จำเป็นเพื่อ
 ได้ออกไปให้พ้นโดยเร็ว จะเป็นการฉลาดกว่า โดยอาศัยหลักที่ว่า ถ้า
 ออกไปจากทุกข์ได้แล้ว มันก็ถึงที่ที่เราประสงค์ ซึ่งเป็นความมุ่งหมาย

ของศีล สมาธิ ปัญญา หรือความมุ่งหมายของการนับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ของพวกเรา หรือจะเรียกว่าเราเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เสียเองก็เรียกได้. ความสำคัญในเรื่องนี้จึงอยู่ที่การออกไปได้หรือลุล่วงถึงความพ้นทุกข์เด็ดขาด ไม่ได้อยู่ที่การเรียนจบพระไตรปิฎก หรือทำอะไรได้มากมาย แปลกๆ อย่างวิถถาร พิศดาร. จุดที่มุ่งหมายของเรามีเพียงความพ้นทุกข์สิ้นเชิง จะมีมาได้โดยอาการอย่างไรก็ตาม เรียกว่ามีผลเท่ากัน. ส่วนที่มากออกไปกว่าความพ้นทุกข์หรือนิพพานนั้น เราไม่เอา คือเกินความจำเป็น ทำให้เน้นซ้ำ. เราเอาเพียงเท่าที่จำเป็นและตรงกับที่พระพุทธเจ้าตรงประสงค์สำหรับพวกเรา. สำหรับหลักเกณฑ์ ในการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมหรือความพ้นทุกข์เด็ดขาดมีอยู่อย่างไหนั้น ขอให้ย้อนรำลึกไปถึงปาฐกถา ๔-๕ ครั้ง ที่ข้าพเจ้าเคยแสดงแล้วที่พุทธสมาคมนี้แต่หนหลัง ในวันนี้เราพิจารณากันเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเครื่องกีดกันปิดบังเป็นส่วนใหญ่. เราจัดการกับเครื่องกีดขวางอันเร้นลับกล่าวคือตัวเองบังตัวเองนี้ อย่งไรนั้น เราจะต้องถือเอาบุคคลตัวอย่างคือพระพุทธเจ้าให้ถูกตรงตามความหมาย.

ในกรณีทีกล่าวว่พระพุทธเจ้า (ตามทัศนะของผู้ั้น) เป็นเครื่องบังนิพพานเสียเองนั้น ถ้าเรามาหนักันดูให้ดีว่าได้บังไว้อย่างไรแล้ว เราจะเห็นว่าเพราะเราไม่มีการรู้จักตัวเองอย่างถูกต้อง จึงเกิดความต้องการพระพุทธเจ้า และสร้างพระพุทธเจ้าขึ้นด้วยคัฒหาของตนเองตามทัศนะของตนเอง หุ้มห่อตัวเอง จนเหลียวไปทางไหนก็พบแต่สิ่งนี้

จนกระทั่งเป็นสัญญาแห่งอดีต เหลือที่จะปิดเป่าออกไปได้. เมื่อใดมา รู้จักตัวเองอย่างถูกต้อง คือรู้จักความว่างจากตัวตน. เมื่อนั้นก็ไม่มี พระพุทธเจ้า ไม่ว่าอย่างไรหนมด ไม่มีผู้บัง ไม่มีผู้ที่ถูกบัง, ไม่มี การแสวงหา เพราะไม่มีผู้ที่มีความต้องการ. ถ้าเรามีความว่างจากตัวตน ใดๆ พระพุทธเจ้าก็ควรจะมี ความว่างจากตัวตนอย่างนั้น. ถ้าเรายัง คลำตัวเราพบในลักษณะอย่างไร เราก็คงคลำจนพบพระพุทธเจ้า(ตาม ทักษะของเรา) ในลักษณะที่เข้ารูปกันได้อยู่เพียงนั้น. ถ้าเรากลำพบ ความว่างจากตัวตนของเราเมื่อใด เราก็ต้องคลำพบความว่างจากตัวตน ของพระพุทธเจ้าด้วยเมื่อนั้น แล้วก็ไม่มีตัวผู้ต้องการ หรือสิ่งที่ ต้องการ ไม่มีผู้แสวงที่พึง และผู้ที่จะเป็นที่พึง.

แต่ว่าตลอดเวลาที่คลำตัวเองไม่พบว่าได้แก่อะไรกันแน่ ก็ต้องมี การยึดถือ เทียบวิ่งตะครุบนั้นนี้ไปตามความยึดถือเป็นธรรมดา แล้วก็ พบกันไม่ได้กับพุทธธรรม. ความเป็นอย่างนี้ ได้เคยมีมาแล้ว แม้แต่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเอง ตามข้อความในพระคัมภีร์ตอนหนึ่งซึ่งเขียนได้ ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ในขณะนั้น ซึ่งเป็นการพบความจริงแล้ว หรือถ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การคลำพบตัวเองอย่างถูกต้องในที่นี้ นั้นเอง ซึ่งก่อนหน้านี้พระองค์ก็ได้ทรงเที่ยวคว้าเที่ยวตะครุบเอาสิ่ง ต่างๆ ขึ้นมาเป็นสิ่งที่มนุษย์รวมทั้งพระองค์ด้วยต้องการให้มีไว้สำหรับ ยึดถืออย่างนับไม่ถ้วนมาแล้วเหมือนกัน. ครั้นเมื่อแสงสว่างอัน ประเสริฐเกิดขึ้น กล่าวคือพระองค์ได้ตรัสรู้ถึงพุทธธรรม ความสงบสุข และโล่งโล่งก็มีมาโดยไร้เจตนา. ข้อความที่เป็นภาษาบาลีตอนนี้ ก็คือ บาลีว่า อเนกชาติสังสาริ สนฺธาวิสุตฺติ อนิพฺพิสฺสึ, คหการิ คเวสนฺโต ทุกฺขา

ชาติ ปุณฺณปุณฺนี, อันเราเคยได้ยินอยู่ทุกๆ ไป ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่าหลายสิบคนที่นั่งอยู่ที่นี้ก็ท่องได้ บาลีนี้ถ้าถอดเอาแต่ใจความแท้ๆ เป็นภาษาไทยก็มีว่า “เราได้แต่มีवलงเทียวแสวงหาผู้สร้างที่เราต้องการ, และเมื่อยังไม่มาปรากฏความสว่างแจ่มแจ้งว่าจะอะไรเป็นอะไรนั้น ต้องท่องเทียวไปในสังสารวัฏฏ์ซึ่งมีการเกิดนับไม่ถ้วน. ทุกๆ เรื่องที่ไปเข้าจับฉวยคือทุกๆ ชาติที่เกิดเป็นความทุกข์เสมอ.” อันข้อความตอนนี้รวมความก็คือว่า ได้เคยมีการตะครุบเอาผิดเพราะยังไม่ทราบว่าจะอะไรเป็นอะไร. ครั้งต่อมาได้ทรงพบความจริงถึงความที่เคยผิดพลาดไปแล้วอย่างไรและปล่อยเสียได้ จึงได้ทรงออกอุทานด้วยความปีติดังถ้อยคำข้างบนนั้น ซึ่งบรรทัดต่อไปมีว่า “เดี๋ยวนี้ เราพบแก่แล้ว เจ้าคนนักก่อสร้าง ที่เราเคยคิดว่า จะช่วยสร้างสิ่งที่เราต้องการให้เราได้นั้นบัดนี้เรารู้จักแก่เสียแล้ว แก่จะสร้างบ้านเรือนให้เราไม่ได้อีกต่อไป เพราะเรารู้เสียแล้วว่าแก่เป็นอะไร.” (คหการก ทิฏฺฐโฐติ, ปุณฺณคณฺ ๓ กาทลิต.) “เครื่องประกอบที่จะมาสร้างบ้านเรือนนี้ เราหักมันเสียหมดแล้ว, กระทั่งโครงยอดหลังคาเรือน เราก็ได้ทำให้มันเป็นสิ่งที่จะนำมาใช้ไม่ได้อีกต่อไป.” (สพฺเพ เต ฬาสูกา ภคฺคา คหฺภูฏํ วิสงฺขตํ). อันนี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์ได้ทรงคลำตัวตนพบอย่างถูกต้องถึงที่สุดแล้ว. และบรรทัดสุดท้ายก็คือ “จิตถึงแล้วซึ่งความเป็นสภาพที่อะไรจะหนุนไม่ขึ้นอีกต่อไป คือปรุ้งแต่่งไม่ได้เปลี่ยนแปลงไม่ได้อีกต่อไป. มันได้ขึ้นถึงภาวะแห่งความหมดสิ้นไปของตัณหา เพราะฉะนั้นมันจึงถูกหนุนให้เป็นอะไรไม่ได้อีกต่อไป.” (วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ ตณฺหํ ขยมฺชฺฌคฺคา)

ข้อความนี้ทั้งหมดไม่สำคัญ แต่สำคัญอยู่ตรงที่ว่าภายในพระหฤทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าในขณะนั้นเป็นอย่างไร.

พระหฤทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าในขณะนั้น ก็คือเป็นความรู้สึกของบุคคล ที่ได้ทะลุกำแพงขวางของตัณหาและอุปาทานออกไปได้สิ้นเชิงแล้ว. ตัวเองนั้นไม่ใช่ตัวเองที่เคยมีความยึดถือว่าเป็นตัวเองและต้องการอะไรต่างๆ. ในขั้นแรกเราเองต้องการอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วเที่ยววิ่งหากนหรือสิ่งที่จะทำให้ตนได้รับความพอใจอย่างนั้นอย่างนี้อันทำให้เกิดเป็นวัฏฏสงสารขึ้นมา. ครั้นบัดนี้ได้พบว่าตัวผู้นี้ที่เที่ยวง่วนนั้น ไม่ใช่ตัวเองอย่างนี้แล้ว จิตที่ขึ้นสูงถึงขั้นที่ไม่มีตัวเองนี้ จึงหมดความปรารถนาโดยทุกวิถีทาง. เมื่อรู้ว่าไม่มีตัวบุคคลผู้ปรารถนา, ความสิ้นไปแห่งความปรารถนาก็เกิดขึ้นแก่จิตนั้น ชนิดที่บุคคลผู้ยังมีความปรารถนาย่อมไม่ต้องการจะให้เกิดขึ้น. ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่สามารถทะลุภูเขาแห่งความยึดถือว่าตัวตนออกไปได้นั่นเอง. จึงเห็นได้ว่าการที่มีการยึดถือเป็นตัวตนขึ้นมาเป็นตัวเราตัวเขา ของเราของเขาก็ตาม ย่อมเป็นที่จับจวบคิดแน่นของจิตอยู่ตลอดเวลา และเป็นเครื่องกั้น ซึ่งจะหนาหรือบาง หยาบหรือละเอียด ย่อมแล้วแต่ความหยาบหรือละเอียดของอาการที่ยึดถือหรือสิ่งที่ยึดถือ. การยึดถือพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามทัศนะของตัวเองดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ก็มีมูลมาจากการยึดถือว่ามีตัวตนทำนองเดียวกับที่ยึดถือตัวเองว่ามีตัวตนในสมุฏฐาน. เพราะฉะนั้นจึงเห็นความว่างจากตัวตนในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ไม่ได้ เช่นเดียวกับที่เห็นความว่างจากตัวตนในตนเองไม่ได้ นั่นเหมือนกัน. เมื่อความยึดถือว่าตัวตนเช่นนี้

ยังเคลือบหุ้มอยู่เพียงใด ก็ยังไม่อาจจะคลำพบตัวเองอย่างถูกต้องได้อยู่เพียงนั้น, จึงยังมีความต้องการและมีการเล่นเป็นวงกลม คือมีวัฏฏสงสารซึ่งบรรจุเต็มไปด้วยความทุกข์ ความหนัก ความมืด ความปิดกั้น ความผูกมัด และอื่นๆ ฯลฯ. พอทะลุภูเขาอันนี้ออกไปได้ ในขณะที่นั่นเท่านั้นวัฏฏสงสารก็ขาดสะบั้นลงในขณะนั้น ไม่ต้องรอนจนว่าจะตายก็ได้พบกันกับความสงบชนิดที่พระองค์ทรงพิมพ์พระองค์เองผู้เดียวมาแล้ว. ความรู้สึก อันนี้รุนแรงมากถึงกับทำให้พระผู้มีพระภาคเจ้าหลุดพระโอษฐ์พิมพ์มาถึงรสชาติของการรอดจากเงื้อมมือของอุปาทาน หรือความยึดถืออันเกี่ยวกับตัวตนอยู่พระองค์เดียว ซึ่งตามพระคัมภีร์กล่าวว่า ได้ตรัสพระพุทธอุทานวณะอันนี้แก่พระสาวกในภายหลังจากที่พระองค์ได้ดื่มธรรมรสอันนี้อยู่เป็นเวลาหลายวัน.

จากเหตุการณ์อันเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาคเจ้าดังกล่าวมานี้ เราจะเห็นว่าอาการที่จิตเข้าจับฉวยเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ว่าเป็นตัวตนนั้น มันกลายเป็นความถูกต้อง หรือความจริงของบุคคลนั้น ในขณะนั้นไปเสียแล้ว และเป็นเช่นนั้นตลอดเวลา มันจึงเป็นเครื่องกั้นขนาดภูเขา. ถ้าหากว่าถอนอัตตานุทิฎฐิอันนี้ออกเสียได้เมื่อใด ภูเขาก็พังครืนลงมาเองพร้อมกัน เพราะว่าเครื่องกั้นทั้งหลายเหล่านั้นทั้งที่เป็นอันเล็กอันใหญ่เนืองกันอยู่ ย่อมตั้งอยู่บนของสิ่งนี้ คือบนอัตตานุทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวตน. แต่ว่าความยากลำบากของเรื่องนี้มิได้อยู่ที่เทคนิคของการพังทลายภูเขา มันกลับมายากลำบากอยู่ตรงที่เรากลับมารักและนับถือภูเขาเสียเอง! ฉะนั้นเราควรหันมาปรับทุกข์กันอย่างขนานใหญ่จะดีกว่า. เรามามองดูกันและกันในทางที่เป็นพุทธบริษัทคู่ทุกข์คู่ยาก

ด้วยกัน ด้วยความเชื่อตรงต่อกัน ไม่ต้องเกรงใจกันในการที่จะช่วยกัน
 ทักท้วงหรือแก้ไข. เราเห็นกันอยู่แล้วว่า พวกเราทุกคนมีใจที่กำลังแนบ
 สนิทกันอยู่กับสิ่งที่ตนยึดไว้ ว่าเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์.
 การศึกษาและปฏิบัติธรรม ก็ว่าอุทิศพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. แต่
 แล้วในที่สุดก็ไม่อาจรู้หรือพบว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่
 แท้จริงนั้นคืออะไรอยู่ที่ไหน เนื่องจากการอุทิศนั้นมันมีความเห็นแก่
 ตัว หรือประโยชน์ของตัวเองเป็นมูลฐานสำคัญมาเสียตั้งแต่ต้น ซึ่งถ้า
 ปราศจากสิ่งนี้เสียแล้ว ก็เชื่อว่าคงไม่มีใครทำอะไรที่อุทิศ พระพุทธ
 พระธรรม พระสงฆ์เลย. เมื่อเราไม่สามารถเข้าถึงภาวะอย่างที่พระพุทธ
 พระธรรม พระสงฆ์ ท่านเป็นกันอยู่อย่างนี้แล้ว มันจะเป็นอย่างไรบ้าง จะ
 เป็นการขาดทุนหรือได้กำไร หรือว่าเป็นทั้งสองอย่าง ก็น่าจะลองนึกดู
 อย่างละเอียด การลงทุนลงแรงของพวกพุทธบริษัทในการจัดการปริยัติ
 วิชาอาราม ลงทุนปีหนึ่งนับล้านสำหรับสมัยนี้ ถ้าสามารถทำคนให้
 เข้าถึงความจริงของพุทธธรรมได้ ก็นับว่าได้ผลคุ้มกัน เป็นอันรอดพ้น
 ไป. แต่เมื่อมามองถึงภาวะที่ยังต้องถูกผูกพันกันอยู่กับความเท็จ ความ
 มีดมัว ไม่สามารถถอนตัวเองออกไปจากความทุกข์ที่ท่วมทับได้นี้
 นับว่าเป็นการเสียสละที่น่าเวทนาสงสารน่าเสียดายมากอยู่. จิตใจของ
 เรา รู้สึกว่าเข้าถึงและแนบแน่นกันอยู่ที่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 แต่ครั้งมีผู้มาชักหน้าเข้าก็จำนน อย่างมากที่สุดก็มีแต่พระพุทธ พระ
 ธรรม พระสงฆ์ ตามทศนะของตัวเอง; การอุทิศก็เลยกลายเป็นอุทิศแก่
 พระพุทธรูปทองเหลืองทองแดง หรือรูปกายที่เดินไปมาอยู่ในประเทศ
 อินเดียเมื่อสองพันปีมาแล้ว หรือดวงเขี้ยวๆ แดงๆ ที่ตนสามารถ

อัญเชิญให้ลอยไปลอยมานั้นมากกว่าอย่างอื่น ซึ่งที่แท้นั้นก็คือภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรมนั่นเอง. เราจะมาพูดถึงถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในลักษณะเช่นนี้กันอีกสักทีสิบครั้งก็ร้อยครั้ง ก็คงจะเปล่าประโยชน์ เพราะไม่สามารถจะผ่านทะเลภูเขาไปได้เลย. เรากำลังเข้าถึงพุทธธรรมไม่ได้ ก็เพราะภูเขาเหล่านี้เอง. เราเปลี่ยนเรื่องขยับไปพิจารณากันถึงการเจาะทำลายภูเขาเหล่านั้นกันบ้าง จะเป็นการปลอดภัยแก่การเสียดสีของเรามากกว่า.

เมื่อเป็นที่ยอมรับกันว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามทัศนะของบุคคลผู้มีแต่ความยึดถือ รวมทั้งตัวเอง ซึ่งกำลังเป็นที่รวมของความยึดถือ ล้วนแต่เป็นเครื่องกั้นชนิดภูเขาเหล่านี้แล้ว, ข้าพเจ้าขอวิงวอนเพื่อนพุทธบริษัททั้งหลายว่าจงจัดการกับ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามทัศนะของบุคคล ผู้เต็มไปด้วยความยึดถือ เอาแต่ความจริงของตัวเองนั้นเสียใหม่. รวมทั้งมองในสิ่งที่เราเรียกว่า ตัวตนของเรา นั้นเสียใหม่. บางคนมีความฉลาดถึงกับว่า ถ้าไม่มีตัวเราเองแล้ว บุญจะเป็นของใคร ลงทุนเป็นกายเป็นกอง จะเอาไปให้ใครหรือทิ้งเสียที่ไหน. เราจะต้องขาดทุน เพราะไม่มีเราที่จะรับเอาส่วนบุญ. เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่สามารถที่จะปิดตัวตนแห่งความยึดถือทิ้งออกไปได้. และผู้ที่คิดว่า นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งที่แล้วมาปรากฏว่าคว้าน้ำเหลว ความคิดของเราเป็นหมันไปอย่างนี้มีกลายเป็นเรื่องตลกไปหรือ. เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นการยากที่จะเพิกถอนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ยึดถือไว้ตามทัศนะของเขา. แต่จะขึ้นยึดถือไว้อย่างไรก็ไม่

พ้นไปจากการที่จะต้องเสียใจ เพราะเข้าถึงพุทธธรรมไม่ได้ในภายหลัง เพราะฉะนั้นเราจะต้องมีความกล้าในการที่จะรวบรวมรัตตตอน. ข้าพเจ้าใคร่จะกล่าวโดยไม่ขลาดกลัวใครจะว่าอย่างไรก็ตามว่า **ขอให้นึกถึงการที่หลุดพ้นออกไปได้ให้มากกว่าที่จะนึกถึงพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์!** ข้าพเจ้าไม่นึกกลัวใครจะหาว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ สอนให้คนละทิ้งพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เพราะว่าพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ตามทัศนะของผู้ที่เต็มอัดไปด้วยอัตตานุทิฎฐินั้นคุ่มันมากเกินไปเสียแล้ว! เหวี่ยงทิ้งกันเสียบ้างเถอะ.

เมื่อได้พิจารณากันถึงคนเรา ผู้ถูกปิดกั้นโดยประการต่างๆ มาพอเป็นที่เข้าใจกันแล้ว ก็จะได้พิจารณากันถึงวิธีที่จะพังทลายเครื่องปิดกั้นอย่างลัดๆ สั้นๆ สืบไป.

ในตอนนี้ ท่านทั้งหลายอย่าได้นึกไปถึงว่า เป็นการขอร้องให้ปฏิเสธหรือละทิ้งพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์, แต่ขอให้เข้าใจว่าการยึดมั่นในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ตามทัศนะของตน ชนิดที่เลยขอบเขตจนกลายเป็นภูเขาหิมาลัยขวางหน้าไปเสียแล้วนั้น มันเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงๆ. และการที่เราจะก้าวหน้าไปจนถึงขั้นหลุดพ้นสิ้นเชิงนั้น จำเป็นที่จะต้องละวางความยึดถือทุกสิ่งทุกอย่างไปตามลำดับ จนกระทั่งความยึดถือในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ อย่างถูกต้องก็ต้องละกันไปในที่สุด. ถึงแม้การยึดถือที่ควรยึดถือในขั้นต้นนั้นก็ไม่ควรจะเป็นการยึดถือชนิดตัวตน, ควรเป็นเพียงการยึดถือเอาในฐานะเป็นเครื่องมือ หรือเครื่องนำทาง ก็เป็นการมากเต็มที่อยู่แล้ว. อย่ายึดถือในพระพุทธรูปในทำนองที่จะก่อการวิวาทกันด้วยเรื่องพระพุทธรูป. อย่ายึดถือ

ในพระธรรมอันเป็นนามที่สมมติขึ้นแทนชื่อของความบริสุทธิ์หลุดพ้น
 ปล่อยวาง ขึ้นเป็นตัวตนเป็นรูปแบบต่างๆ จนแตกร้าวกัน เพราะพระ
 ธรรม. อย่าขัดกันในหลักเรื่องพระสงฆ์ ซึ่งเป็นเพียงชื่อของผู้ที่หลุดพ้น
 หรือกำลังพยายามเพื่อหลุดพ้น จนต้องเกิดแบ่งแยกแตกร้าวกันอย่างไม่
 มีหลักเกณฑ์ เพราะต่างฝ่ายต่างก็ยึดถือตั้งเครียดอยู่ด้วยกันทั้งนั้น.
 จงเพ่งกำลังความคิดทั้งหมด ตรงไปยังความหลุดพ้นของจิตซึ่งกำลัง
 ถูกทรมานอยู่ด้วยการหุ้มห่อ. ไม่ต้องเป็นห่วงเรื่องว่าจะไม่มีตัวเรา คือ
 นี้กว่ายอมขาดทุน ยอมเสียสละ ไม่ต้องมีตัวเราสำหรับจะเอานั่นเอานี่
 ได้รับความนั้นสิ่งนี้ โดยตัดใจเสียว่าตัวตนเท่าที่มีอยู่จริงๆ ในเวลานี้ก็ทน
 ไม่ไหวแล้ว. เพียงเท่านี้ก็เหลือที่จะแบกจะทนทานได้แล้ว. จงค้น
 จนกว่าจะพบความจริงที่ว่า เมื่อคุณเข้าจริงๆ ก็เห็นมีแต่จิตนั่นเอง
 กำลังถูกอะไรห่อหุ้มทำให้เกิดทุกข์ทรมานขึ้น. ถ้าเอาสิ่งที่ครอบงำจิต
 ออกไปเสียได้ มันก็จะเป็นอย่างอิสระเอง ภาวะของความทุกข์ก็ไม่มีที่จิตอีก
 ต่อไป. ไม่ต้องมีตัวเราอะไรที่ไหนเลย ความพ้นทุกข์อย่างเด็ดขาดก็มี
 ได้โดยสมบูรณ์. พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็มีอยู่อย่างถูกต้องและ
 สมบูรณ์คู่กัน. ปัญหาที่จะต้องพิจารณาก็ยังมีอยู่แต่เราจะทำจิต
 ของเราให้ว่าง ให้โปร่งจากสิ่งที่มาเคลือบหุ้มได้อย่างไรเท่านั้น ไม่ต้อง
 คำนึงว่าจะไม่มีตัวเรา หรือไม่มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ของเรา
 ซึ่งเป็นการนอกกริตนอกกรอยไม่เข้าเรื่อง. การทำอย่างนี้จะเป็นการเร็ว
 มาก เป็นการเคลื่อนไปโดยเร็วอาจจะทันกับเวลา ๑๐ ปี ๒๐ ปี ๓๐ ปี ที่
 พวกเราในที่นี้จะต้องตายก็ได้.

วิธีลัดๆ ล้วนๆ ก็คือ การทำในใจถึงภาวะแห่งความบริสุทธิ์ของจิต ซึ่งปราศจากการยึดถือโดยประการทั้งปวง แทนการทำในใจถึงสิ่งต่างๆ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือมากขึ้น ๆ ดังเช่น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามทัศนะของตนเป็นตัวอย่าง การทำอย่างนี้เป็นการชำระจิตให้หมดจดจากสิ่งห่อหุ้มได้จริง ๆ. และ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตัวจริงก็มีความหมายถึงภาวะแห่งความบริสุทธิ์แห่งจิตอันนี้นั่นเอง ความปรารถนาแต่ในการพรากจิตออกมาเสียจากเครื่องห่อหุ้มผูกพันทุก ๆ ประการ จึงเป็นความปรารถนาที่มีรากฐานแน่นแฟ้น และเป็นความปรารถนาที่บริสุทธิ์ยิ่งเสียกว่าความปรารถนาที่จะติดแน่นกันอยู่กับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ว่าโดยทัศนะไหนหมด. ในขั้นที่มีศีลธรรมนั้น ไม่มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในขั้นที่มีศีลธรรมมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. และในขั้นที่หลุดพ้นจากเครื่องพัวพันทั้งปวงนั้น กลับไม่มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อีก, แต่เป็นการไม่มีคนละอย่างละอันจากขั้นที่ไร้ศีลธรรม. ความมุ่งหมายของพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีใจสูงถึงขั้นเหนือโลกหรือหลุดพ้นจากเครื่องพัวพันทั้งปวง ซึ่งเป็นเหตุให้พุทธศาสนามีระดับสูงกว่าศาสนาอื่นอันมีความสูงเพียงขั้นศีลธรรม. ฉะนั้น ความปรารถนาในการพรากจิตออกมาเสียจากเครื่องห่อหุ้มทั้งปวง จึงเป็นความปรารถนาที่บริสุทธิ์ตามหลักแห่งพุทธศาสนา. คนทั่วไปอาจพลาดกัวในการที่จะละความสนใจจากพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และบุญกุศลและสิ่งสวยงามอื่น ๆ มาสนใจแน่วแน่แต่ในเรื่องภาวะความหมดจดจากความยึดถือโดยประการทั้งปวงของจิต. แต่ถ้าเขาจะได้พิจารณาดูให้ถูกต้อง

จุดที่สำคัญ คือที่ตัวจิตเองอย่างถูกต้องต้องแท้ จนกระทั่งพบว่า ความ
ทุกข์ทรมานกดทับทั้งหลาย ที่กำลังหุ้มห่ออยู่ที่จิตทุกเวลานั้นมัน
เนื่องมาจากความยึดถือตัวเองแล้ว ก็จะเกิดความแน่ใจหรือความกล้า
หาญ ในการที่จะเพ่งหาแต่ความออกไปได้ของจิตอย่างเดียวคือเพ่งหา
ช่องที่จะเล็ดลอดออกไปเสียจากความกัฏฐมรรุมของสิ่งห่อหุ้มอย่างเดียว.
ทั้งนี้โดยความเชื่อความเห็นของตัวเอง ไม่ต้องเชื่อตามพระคัมภีร์ที่
สอนว่าต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ จึงจะเกิดความกล้าที่ถูกต้องแท้จริง
และเป็นความปรารถนาที่บริสุทธิ์จริงๆ. เมื่อสิ่งต่างๆ ลงรูปกันกับความ
จริงเช่นนี้ ความปล่อยวางก็มีหรือค่อยๆ มีขึ้นเองอย่างไม่ชักช้าเฉื่อยชา.

สำหรับจิตซึ่งเป็นตัวประธานยืนโรงสำหรับถูกพัวพันหรือหลุด
พันออกไปได้นั้นเล่า เราไม่ขอเอามาเป็นตัวเรา เพราะความรู้สึกแจ่ม
แจ้งยิ่งขึ้นของเราเอง. อย่างมากที่จะเป็นได้ก็เป็นเพียงให้เป็นที่รู้สึก
ทุกข์เพราะถูกผูกพัน, หรือรู้สึกสุขเพราะได้รับความปล่อยวางทำ
นั่นเอง ไม่ใช่ตัวตนของเรา. ทั้งนี้เพราะว่าในกลุ่มที่กำลังขุดมนอยู่นั้นมี
แต่จิตกับความทุกข์อย่างเดียวเท่านั้นที่เป็นปรากฏการณ์อันชัดเจน คือ
อาการที่จิตกำลังถูกเผาผลาญทรมานเพราะความยึดถือของตัวเอง
อันมีอยู่ในสิ่งที่ตนรักอยากจะได้หรือในภาวะที่ตนอยากจะมีจะเป็น
หรือในภาวะที่ตนไม่อยากจะมีจะเป็น อยากจะหนีไปเสียให้พ้น.
สำหรับตัวจิตนั้นเล่า ก็ไม่อาจจะเป็นตัวตนของจิตเองเพราะไม่มีอิสระ
อะไรในตัวเองที่จะเป็นตัวเองได้ เป็นเพียงวิบากหรือผลของอะไรอย่าง
หนึ่ง ซึ่งสะท้อนออกมาจากสิ่งอื่นๆ ที่ทยอยกันมาตามลำดับ ในฐานะ
ที่มันเป็นสังขารธรรม คือสิ่งที่ผลักดันส่งต่อโดยเป็นเหตุเป็นผลของ

กันเรื่อยไปไม่มีหยุด ปราศจากความเป็นตัวตนของตนเอง. ฉะนั้นจะถือว่าจิตเป็นตัวตนของเราก็ไม่ได้ เพราะมีแต่จิตซึ่งกำลังถูกหุ้มห่ออยู่ด้วยความยึดถืออย่างเดียวกันเท่านั้น ไม่มีบุรุษที่สองที่ไหนอีก. และจะถือว่าจิตนั้นแหละเป็นตัวตนของมันเองก็ไม่ได้ เพราะมันเป็นเพียงสังขารธรรมดั่งที่กล่าวแล้ว. เมื่อเห็นว่าความจริงมันมีอยู่แต่เพียงเท่านี้ ก็พอที่จะทำการหยั่งลงสู่การพิจารณาต่อไปอีกว่า ถ้าเอาความยึดถือออกไปเสีย เหลือแต่จิตล้วนๆ ไม่มีความยึดถือรวมอยู่ด้วย, ซึ่งจะขอสมมติเรียกกันไปทีก่อนว่า “จิตเดิมแท้” หรือ “จิตที่บริสุทธิ์อยู่,” แล้วมันก็จะเกิดมีภาวะตรงกันข้าม คือความสงบหรือพ้นจากทุกข์ทรมาน เพราะว่าจิตชนิดนี้ไม่เกี่ยวข้องกับเอาอะไรว่าเป็นของตน เพราะมันไม่มีตัวมันเองที่จะเป็นเจ้าของแห่งสิ่งใดได้. มันไม่ต้องการพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพราะภาวะแห่งความบริสุทธิ์ในตัวมันนั้นแหละ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ถูกต้องตรงตามความหมายอันแท้จริง. การถอนเอาความยึดถือ หรือภูเขาหิมะเหล่านั้น ออกไปเสียจากจิตอย่างเดียวกันนั้น ทำให้พบพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ถูกต้องขึ้นมาเอง. และจะถือว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งที่แท้เป็นของอันเดียวกันนั้น ได้มีอยู่ในเราทุกคนมาแต่เดิมแล้วก็ได้. เมื่อจิตหลงไปว่าเป็นตัวเราขึ้นมาด้วยอำนาจความยึดถือ ความยึดถือนั้นก็เคลือบหุ้มภาวะเดิมแท้ ซึ่งไม่เคยปรารถนาต้องการอะไร ให้เกิดความปรารถนานานาประการขึ้น มีความคั่นรันทที่จะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ กระทั่งอยากมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่สวยสดงดงามกว่าของใคร ก็ปั้นเอาขึ้นมาใหม่ตามทัศนะของตน ดังนี้เป็นตัวอย่าง.

การตัดลัดพุ่งตรงไปยังภาวะที่ปราศจากความยึดถือของจิต เช่นนี้ ย่อมจะพบความจริงได้ง่ายและเร็วกว่าที่จะมาตั้งพิธีใหญ่โตตั้ง ต้นไม้ไถ่กันไปได้ตั้งแต่ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งจาระไนได้เป็นร้อยๆ พันๆ ชนิด เรียนจนตลอดชีวิตก็ไม่เคยจบ แล้วซ้ายังติดใจอยู่กับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามทศนะของตัวเองอันเต็มอัดอยู่ด้วยอัตตานุทิฏฐิเช่นนั้น. เพียงแต่เราพิจารณาคุศุกหน้อยก็จะเห็นได้ว่า ในปัญหา เรื่องความทุกข์เกิดขึ้นเพราะอำนาจความยึดถือของจิตอย่างเดียว เท่านั้นนี้ ก็ได้มีผู้มีปัญญาชั้นครูหรือศาสดาต่างๆ มีจำนวนตั้งก็หมื่นก็ แสน หรือก็ล้านคนมาแล้ว ได้สอนไว้แตกต่างกันอย่างไร มีทศนะ แตกต่างกันก็แนวก็สาย จนเข้ากันไม่ได้ หรือวิวาทกันด้วยเรื่องความ คิดเห็นนี้ ทั้งภายในและภายนอกประวัติศาสตร์ ย่อมมีมากเกินกว่าที่ เราจะไปสนใจไหว. ถึงแม้ในวงพุทธศาสนาของเราก็ยังขยายตัวแพร่ พันธุ์ออกเป็นพุทธศาสนาใหม่ๆ จนอะไรนิกก็ พุทธานุภาเวน อะไร หน้อยก็ ฌมานุภาเวน สงฺฆานุภาเวน จะให้สำเร็จสมตามประสงค์, ซึ่ง พฤติการณ์เช่นนี้มันไม่เคยมีในสมัยสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือ ในพุทธศาสนาอย่างเก่าแท้ ซึ่งมีแต่สอนให้ชำระจิตให้หมดจดจากสิ่ง ห่อหุ้มเป็นข้อสำคัญ และอย่างเดียวกันเท่านั้น ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะ ของพุทธศาสนา ที่ผิดแผกไปจากศาสนาอื่นๆ ในโลก. ฉะนั้น ถ้าเรา พบวิธีที่ว่าทำอย่างไรความยึดถือว่าตัวตนจะหมดไปได้แล้ว นั่นก็คือ วิธีลัดสั้นที่สุด.

ออกจะเป็นการกล่าวที่เอาเปรียบอยู่บ้าง ในการที่จะกล่าวว่า ขอให้ฟังถึงภาวะที่ว่างจากความยึดถือ หรือที่สิ่งต่างๆ ที่หุ้มห่อพัวพันจิต, จนเป็นอารมณ์ประจำตัวหรือเป็นสภาวะประจำตัวไปก่อนจนกว่าความรู้แจ้งเห็นจริงจะเกิดขึ้นตามลำดับ. การกล่าวเช่นนี้เป็นการเอาเปรียบผู้ฟัง แต่ก็ไม่ทราบว่าจะกล่าวอย่างไรให้ดีไปกว่านี้ได้. ทางที่ดีที่สุดก็มีแต่ขอให้พยายามลองทำดูไปก็แล้วกัน คือพยายามนึกถึงภาวะที่บริสุทธิ์ ที่ไม่มีอะไรหุ้มห่อของจิตที่บริสุทธิ์ ชนิดที่เรียกว่า **วิสงขารคต จิตต** (จิตที่ถึงสภาพอันอะไรจะปรุงให้คิดให้นึกให้ยึดถือให้ปรารถนาอะไรไม่ได้อีกต่อไป) อยู่ตลอดเวลา, พิจารณาหาเหตุผลในเรื่องนี้อยู่ตลอดเวลา, ปลูกความพอใจหรือศรัทธาในเรื่องนี้อยู่ตลอดเวลา. และถือสิ่งนี้เป็นสภาวะ เป็นตัวศาสนา จนลืมนะพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามทัศนะของตัวเองหรือตามทัศนะไหนๆ ทั้งหมดเสียก็ได้, แล้วแสงสว่างจ้าจะลุกขึ้นมาเองในขณะหนึ่งโดยไม่มีพิธีรีตอง เนื่องจากกระแสความคิดในเรื่องอันเกี่ยวกับความเบื่อหน่ายในการยึดถือได้ลงรากมั่นคงในสันดาน ซึ่งหลังจากนั้นก็จะมีแต่จะเป็นไปในทางปล่อยวางเรื่อยๆ ไปจนหมดสิ้น. การถือเอาภาวะที่ว่างจากความยึดถือขึ้นเป็นสภาวะเช่นนี้ มีทางที่จะปลอดภัยคือไม่ตกไปเป็นเหยื่อของการหลงยึดถือเอาพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามทัศนะแห่งความยึดถือของตัวเองขึ้นเป็นสภาวะ แล้วติดตั้งเหนียวหนึ่คอยู่ที่นั่นออกไปไม่ได้. ถึงแม้จะมีความเป็นห่วงถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์อยู่เสมอ ก็ควรจะแน่ใจเสียว่า ขอให้พบกับภาวะแห่งความว่างจากการยึดถือเสียก่อนเถิด แล้วพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็จะกลับมาเองและ

เป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่ถูกต้องแท้จริงด้วย เพราะว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ในครั้งหลังนี้ มิใช่เป็นผลิตภัณฑ์ของความยึดถืออย่างกะในคราวก่อนๆ เนื่องจากได้ทำลายความยึดถือเสียแล้ว. เมื่อใดพบความว่างจากตัวตนเช่นนี้ เมื่อนั้นก็พบพระพุทธเจ้าที่มีประจำอยู่แล้วในตัวเรา ซึ่งเป็นเครื่องหมายอันแน่นอนของการตรัสรู้ หรือการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงของเราเอง: หรือเรียกด้วยสมมติโวหารอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า “พบตัวเองครั้งใหม่อย่างถูกต้องแล้ว” เป็นตัวเองที่ไร้ความยึดถือยึดถือไม่ติด. ก่อนหน้านี้พบแต่ตัวเองชนิดที่ยึดถือติด; ประเดี้ยวเป็นสัตว์ ประเดี้ยวเป็นคน ประเดี้ยวเป็นมนุษย์ ประเดี้ยวเป็นเทวดา ประเดี้ยวเป็นพรหม, ประเดี้ยวเป็นตัวเองชนิดที่นั่งฟังธรรมกถาอยู่ที่นี้ ประเดี้ยวเป็นอย่างอื่นไปแล้วไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งทำให้เกิดความปรารถนาอันไม่มีที่สิ้นสุดอย่างเดียวกัน. ประเดี้ยวอยากเป็นพระอรหันต์ ประเดี้ยวอยากเป็นเทวดา ประเดี้ยวอยากเป็นมนุษย์ ประเดี้ยวก็อยากกินเหล้า อย่างนี้เป็นกรวนเวียนไปมาเป็นวัฏฏสงสารของมันเอง จนกว่าจะคลำตัวเองพบอย่างถูกต้องเช่น พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า “คหการก ทิฏฐุโฐติ – เจ้านักก่อสร้าง ฉันเห็นแก่แล้ว.” นั้นเหมือนกัน.

จิตล้วนๆ ซึ่งปราศจากความยึดถือ หรือภาวะเดิมแท้ของจิตก็ไม่เคยปรากฏในปริมณฑลของปัญญาในขณะนี้ อย่างกล่าวไปถึงความหมดเหตุหมดปัจจัยแล้วจะดับไปอย่างไร้เหตุ. ฉะนั้นการเพ่งถึงแต่เพียงภาวะที่จิตว่างจากความยึดถือ ก็คงจะไม่ใช่บทเรียนที่สูงเกินวิสัยที่เราจะทำได้ในที่นี้. เราลองพยายามกันไปก่อนก็จะเกิดความแน่ใจในตอนหลังๆ. เรามาตั้งกำหนดกันว่าภาวะเดิมแท้ของจิตนั้น ว่าง

จากความยึดถือไม่ต้องการอะไร ไม่ดิ้นรนอย่างใด. ฉะนั้นถ้าหากเกิดความคิดนึกอย่างใดขึ้นในจิตก็ให้เข้าใจว่า ไม่ใช่ภาวะเดิมแท้. มันจะปรารถนาในทางที่ชั่วหรือทางดีก็ตาม นั่นก็มีไม่ใช่ภาวะเดิมแท้หรือภาวะอันบริสุทธิ์ของจิต. แม้ที่สุดแต่จิตต้องการจะเห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็ให้เข้าใจว่าเป็นของใหม่เพิ่งเกิดขึ้นหุ้มห่อจิต เพราะมันเกิดมีตัวตนที่ต้องการพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่จะให้ไปทำอะไรให้มันสักอย่างหนึ่งตามความต้องการของมัน. ความคิดชนิดใดเกิดขึ้นในจิตให้ถูกหยิบขึ้นวินิจฉัยโดยท่านเองที่ว่า นี่คือภาวะเดิมแท้หรือไม่? ท่านเองนี่เรื่อยไป ไม่ว่าในอิริยาบถไหน จะเป็นยืนเดินนั่งนอนก็ตาม. เมื่อมันไม่ใช่ภาวะเดิมแท้แล้วละก็เลิกสนใจเสียทีเดียว. ถ้าเป็นเรื่องจำเป็นเฉพาะหน้าที่จะต้องทำ เช่นเรื่องหิว กระจาย เป็นต้น หลังจากที่รู้ชัดว่าไม่ใช่ภาวะเดิมแท้แล้ว ก็ให้ปัญญาที่มีประจำตัวจัดการไปตามหน้าที่เท่าที่จำเป็นจะต้องทำไม่ต้องเกิดความยินดียินร้าย ไม่ต้องกำหนดขัดเคือง หรือความรู้สึกอย่างอื่น, เพราะว่าเมื่อมีไม่ใช่ภาวะเดิมแท้แล้ว มันก็มีใช่ตัวเราหรือของเราหรือของใคร, เราคอยเพ่งหาแต่ภาวะเดิมแท้อย่างเดียว จะพบเมื่อใดก็ตามใจ. ถ้ารู้สึกว่าเป็นพวกมีใช่ภาวะเดิมแท้ของจิตแล้ว เป็นปิดทึบเสมอ. ถ้าท่านมีสติสัมปชัญญะระวังจิตให้เป็นไปได้อย่างนี้ติดต่อกันไปได้จริงๆ ชั่วเวลาไม่นาน ท่านจะพบว่าตัวเองเป็นคนใหม่ผุดจากคนเก่าอย่างตรงกันข้าม. ท่านพบคนใหม่อย่างไร ในที่นี้ไม่อาจนำมาให้ท่านดู เพราะเหตุว่าท่านยังไม่ได้ลองทำ. เมื่อท่านได้ลองทำอย่างเคร่งครัด ท่านจะรู้สึกเองว่ามันไม่มีอะไรเริ่มเปลี่ยนแปลงไปแล้วในตัวท่านทีละเล็กละน้อย และท่านรู้อะไรไม่ได้

มากไปกว่าอาการที่จิตบริสุทธิ์นั้น ได้แสดงตัวออกมาทีละน้อยๆ. ขอแต่ให้ท่านนั่งปิดทำนองปิดแมลงวันซึ่งไม่ต้องคิดนึกอะไรมากนัก หวีมาก็ปิดไปก็แล้วกัน ไม่ต้องเป็นห่วงเพราะแมลงตัวที่เราต้องการนั้น มันเป็นอันว่าไม่มาแน่ ไม่ต้องกลัวว่าจะปิดถูกตัวที่เราต้องการและตาย เสีย. ขอให้ปิดตัวที่ไม่ต้องการให้ทันท่วงทีไว้เสมอไปก็แล้วกัน.

กัมมัฏฐานภาวนา ชนิดที่มีสติสัมปชัญญะ คอยปิดอารมณ์ที่เกิดขึ้นในจิตว่านั่นมิใช่ภาวะเดิมแท้ หรือภาวะอันบริสุทธิ์ของจิต ทำนองนี้เป็นของง่ายๆ ซึ่งเด็กๆ ก็ทำได้. แล้วอาจขยายตัวขึ้นสูงไปตามลำดับทุกๆ คราวที่จิตยิ่งว่างจากอารมณ์, ทุกคราวที่สติสัมปชัญญะ ยิ่งสมบูรณ์ขึ้น, ทุกคราวที่สมาธิคล่องแคล่วมากขึ้น, ทุกคราวที่กิเลสอันเป็นเหตุให้ยินดียินร้ายถูกระตุกกลับมามีอย่างแรงๆ เช่นนั้นยิ่งขึ้นจนเป็นนิสัยให้สิ่งเหล่านี้สมบูรณ์อยู่เองตามปกติ. ความยึดถือของจิต ค่อยเหี่ยวแห้งฝ่อตายไปเหมือนต้นไม้ขาดน้ำซึ่งคนที่ไม่รู้หนังสือหรือมีการศึกษาน้อยอย่างไรรู้ก็ได้และนักปราชญ์ก็ทำดี เพราะไม่ต้องลงทุนมาก. แต่ว่าในขั้นต้น เราจะต้องทบทวนถึงข้อเท็จจริงต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ให้ลงร่องลงรอยกันอย่างแจ่มแจ้งเสียก่อน แม้จะช้าสักหน่อยในตอนนั้นก็ไม่เป็นไร, ทบทวนไปพลางปฏิบัติไปพลางก็ยังทำได้. ฟังดูหรือดูๆ มันก็คล้ายกับจะง่ายเกินไป แต่พอทำเข้าจริงมันยากตรงที่จะรู้สึกตัวได้ทันท่วงทีทุกคราวไปว่า นี่มิใช่ภาวะเดิมแท้. กว่า จะรู้สึกตัวได้เรื่องมันเลยไปเป็นการรคนำให้ต้นไม้มันที่ไม่ต้องการนั้นเสียจนชุ่มแล้ว. บางคราวเรื่องต่างๆ ผ่านมาในวงความคิดตั้งสิบเรื่องแล้ว

จึงจะได้รู้สึกตัวว่าไม่ใช่ภาวะเดิมแท้. เกิดการยึดถือจนยินดียินร้ายชกต่อยวิวาทกันแล้วจึงรู้ว่านี่มิใช่ภาวะเดิมแท้ ดังนี้เป็นต้น.

การบำเพ็ญสติสัมปชัญญะแบบนี้ จะขยายตัวขึ้นไปตามลำดับ จนถึงขั้นปัญญาคือเมื่อเกิดการต่อต้านของกิเลส ในทางที่จะแย้งว่าเป็นภาวะเดิมแท้หรือคือสิ่งในทางที่จะตามใจตัวเองอย่างใดอย่างหนึ่งในขั้นนี้จะต้องใช้ปัญญาพิจารณาต่อสู้อยู่มากเหมือนกัน แต่ก็ไม่ทิ้งหลักภาวะเดิมแท้. เช่นขณะหนึ่งเกิดความขลาดกลัวอะไรอย่างหนึ่งขึ้นมา ในจิตสติสัมปชัญญะปีดออกไปว่าความรู้สึกอย่างนี้ มิใช่ภาวะเดิมแท้ของจิต เป็นแต่สังขารที่เพิ่งจู่เข้ามาความเห็นแก่ตัวกอกที่ทำให้กลัวอย่างนี้, บางทีความกลัวก็ยังคงยึดครองจำจิตอยู่นั่นเองต้องใช้ปัญญาขับเคี่ยวกันไปจนกว่าจะถึงที่สุด จนให้เห็นชัดเจนว่าเป็นการเล่นตลกของสังขารชนิดหนึ่งเท่านั้นเอง จนความรู้สึกกลัวนั้นถูกขูดรากชอนลึ้มไป. หรือเมื่อกำลังลุ่มคล้ำ หรือจะหิบบนยวัตถุของรักของพอใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีความตั้งครุณแรง ก็ย่อมมีการต่อสู้อย่างรุนแรงทัดเทียมกัน จึงจะปีดออกไปได้อย่างเด็ดขาดว่ามั่นมิใช่ภาวะเดิมแท้ แต่แล้วจะยังมองเห็นลึกลงไปในภาวะเดิมแท้ยิ่งขึ้นทุกๆ คราวที่มีการต่อสู้เช่นนี้. รวมความอย่างสั้นๆ ก็คือ มีสติสัมปชัญญะสำหรับรู้สึกตัวทันท่วงทีของเหตุการณ์ทุกชนิดที่เกิดขึ้นในจิตว่ามีภาวะเดิมแท้. และมีปัญญาสำหรับต่อสู้เมื่อเกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นโดยยึดหลักภาวะเดิมแท้เป็นของสำคัญ. และคอยควบคุมให้มีการปฏิบัติเช่นนี้จนคล่องแคล่วชำนาญเป็นปรกตินิสัย. เหลือจากนั้นก็เป็นที่ของธรรมชาติในการที่จะทำให้เกิดการเห็นแจ้งโดยเด็ดขาด เป็นความสว่าง

ไสวไม่กลับคืน ขึ้นในขณะที่โดยขณะหนึ่งในเวลาอันสมควร, คือในเมื่อ
 สันดานได้ถูกบ่มด้วยการไม่จับฉวยเอาอะไรเป็นของตนมาเป็น
 เวลานานพอเพียง. บทปริกรรมก็มีง่าย ๆ เพียงว่า “นี่ไม่ใช่ นั่นหรือ!”
 นี่ หมายถึง อารมณ์ที่เกิดขึ้นในจิต. นั่น หมายถึง ภาวะเดิมแท้. ทั้งหมดนี้
 นับว่าเป็นวิธีหนึ่งสำหรับหลีกเลี่ยงภูเขาที่ขวางหน้า หรือจะเป็นการ
 เจาะพังทลายภูเขานั้นเสียทีเดียว ย่อมแล้วแต่สมรรถภาพของผู้ทำ.

ในการที่จะพิจารณาเมื่อเกิดมีการคือดังต่อสู้กันขึ้น ว่านี่ไม่ใช่
 ภาวะเดิมแท้ แต่เป็นเพียงสังขารใหม่ๆ อย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นตาม
 ธรรมดาของสังขารที่มีการไหลเวียนอยู่เสมอ นั้น จะต้องไม่หลงผิดจน
 ลังเลในความซับซ้อนของสังขารเหล่านั้น. คำว่า “สังขาร” นั้น มี
 ความหมายได้เป็น ๒ อย่าง ทั้งที่มันแปลได้อย่างเดียว. สังขาร แปลว่า
 สิ่งที่ปรุงแต่ง. แต่โดยพฤติกรรมหรือที่เป็นไปจริงๆ นั้น มันทั้งปรุงแต่ง
 เขาและถูกเขาปรุงแต่งพร้อมกันไปในตัว คราวเดียวกันทั้งสองทาง. ใน
 เรื่องนี้จะเข้าใจได้ง่าย ก็โดยคุณิฐที่ซ้อนกันอยู่มากๆ ชั้น ในการก่อผนัง:
 อิฐก้อนหนึ่งๆ ย่อมทำหน้าที่ถึง ๒ อย่าง คือ ทั้งซ้อนเขา และถูกเขา
 ซ้อน. มันอยู่บนก้อนไหนก็เรียกว่ามันซ้อนก้อนนั้น, มันอยู่ใต้ก้อน
 ไหน ก็เรียกว่ามันถูกซ้อนโดยก้อนนั้น. อิฐก้อนหนึ่งๆ ย่อมเป็นทั้งผู้
 ซ้อนและผู้ถูกซ้อน โดยทำนองนี้ทุกก้อนเรียงขึ้นไป, สิ่งที่เรียกว่า
 สังขารก็ทำนองนี้. เพราะขึ้นชื่อว่าสังขารแล้วก็ต้องปรุง, สิ่งที่มันปรุง
 ขึ้นมานั้นก็คือสังขารนั้นอีก มันก็ปรุงอีกต่อๆ กันไปในฐานะที่เป็นผล
 แล้วกลับเป็นเหตุ เหตุให้เกิดผล แล้วผลนั้นก็กลับเป็นเหตุ ฯลฯ ทำนอง
 นี้เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด. สังขารในฝ่ายนามธรรมหรือจิตก็เป็นเช่นว่านี้

คือความคิดอันหนึ่ง เป็นเหตุให้เกิดความคิดอีกอย่างหนึ่ง แล้วความคิดอันใหม่ ก็กลับเป็นเหตุให้เกิดความคิดอันอื่นต่อไป โดยไม่มีที่สุด จนกระทั่งเป็นการกระทำออกมา แล้วก็ปรุงให้เกิดความคิดอันเกี่ยวกับผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ ต่อๆ เรื่อยกันไปไม่มีที่สุด จนกว่าสิ่งที่เรียกว่าสังขารนั้น จะเข้าไปถึงแดนอันเป็นที่ดับแห่งสังขารทั้งหลาย กล่าวคือพระนิพพานจึงจะสิ้นเรื่องกัน. ฉะนั้น สังขารอย่างใดชั้นไหนก็ตาม ไม่ควรถูกลงจับฉวยเอามาเป็นภาวะเดิมแท้. จะต้องใช้ปัญญาพิจารณาแยกแยะสิ่งที่เกิดขึ้นนั้น จนให้เห็นลักษณะที่มันเป็นเพียงสังขาร แล้วปิดทิ้งเสียหรือจัดการอย่างหนึ่งอย่างใดที่สมควรกัน แต่ต้องไม่ใช่ความยึดถือเป็นตัวเป็นตน อันจะนำมาซึ่งความยินดียินร้าย และก่อให้เกิดกิเลสกองใหม่ไม่รู้สิ้นสุด

เมื่อได้อบรมจิตให้ประกอบด้วยปัญญา คอยรู้เล่ห์กระเท่ห์ของสังขารอยู่ดังนี้ จิตย่อมปล่อยวางความยึดถือในสิ่งต่างๆ ได้ประณีตและสูงยิ่งขึ้นทุกที กระทั่งบุญกุศล ซึ่งที่แท้ก็เป็นของใหม่ๆ และมีไว้พอเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการทรงชีพอยู่เพื่อการศึกษา เพื่อให้เข้าถึงความหลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวงเท่านั้น. เมื่อมองเห็นว่าความรอดพ้นจากสิ่งพัวพันเป็นของมีราคามากเกินกว่าที่จะตีราคาได้ ส่วนบุญหรือกุศลนั้นยังอยู่ในขนาดที่พอจะตีราคาได้ ก็อาจที่จะเอาบุญกุศลทั้งหลายกองรวมไว้เสียที่ริมทะเล เพิ่งจิตไปบอกที่แห่งสนิท กล่าวคือภาวะที่จิตพ้นจากอำนาจสิ่งปรุงแต่งนั่นเอง. กุศลซึ่งที่แท้ก็เป็นเพียงสังขารอย่างหนึ่ง จะมีความหมายก็แต่ในวงที่ยังเกี่ยวกับความยึดถือ หรือในขั้นที่มีความ

ต้องการนั้นนี่อย่างนั้นอย่างนี้เท่านั้น. ครั้นมาถึงขั้นที่จะปล่อยวางหรือ
 รอดพ้น กุศลเหล่านั้นก็ไม่มีความหมายอะไรเลย กลายเป็นสังขาร
 ธรรมดาๆ ที่มีความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาเสมอกับสังขาร
 ทั้งหลายเหล่านี้ ฉะนั้นจึงไม่ต้องกล่าวถึงยศศักดิ์ชื่อเสียงหรืออะไร
 ทำนองนี้ซึ่งคลอนแคลนยิ่งไปกว่ากุศลเสียอีก, แม้ศีล สมาธิ ปัญญา
 พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็กลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความจำเป็นที่
 จะต้องยึดถืออีกต่อไป. เมื่อเป็นเช่นนี้ความสูงของจิตก็ถึงขั้นที่จะปล่อย
 วางสังขารทั้งปวง ลุถึงสภาพที่เรียกว่าวิสังขาร, อันได้ในบทที่พระองค์
 ทรงพิมพ์กำกับพระองค์เองว่า “วิสงขารคตฺ จิตฺตํ ตณฺหณํ ขยมชฺฌคคา-จิต
 เข้าถึงสภาพที่อะไรจะปรุงให้เป็นอย่างไรไม่ได้ มันหมดความ
 ปรารถนาแล้ว” ดังนี้. สังขารทั้งหลายไม่สามารถปรุงแต่งจิตชนิดนี้อีก
 ต่อไป. จิตไม่มีความรู้สึกแม้แต่ตัวเองว่าเป็นตัวเป็นตน เพราะเหตุที่ไม่
 มีสังขารอันจะปรุงแต่งให้จิตเกิดความรู้สึกเช่นนั้นอีกต่อไป. ฉะนั้นจิต
 ที่ประกอบด้วยวิสังขาร ซึ่งเป็นเสมือนหนึ่งที่ตั้งของสังขารทั้งปวงไป
 ด้วยเหตุนี้ จึงมีความดับเย็น ความสงบ ความบริสุทธิ์และความสว่าง
 ใสว อันถาวร เป็นอนันตกาลไม่เกี่ยวกับเวลา. นับว่าเป็นวิถีลัดวิถีหนึ่ง
 ในวิถีทั้งหลายที่จะทำลายภูเขาอันขวางวิถีแห่งธรรม อันเป็นปัญหา
 สำคัญอันหนึ่งของพวกเราผู้ทำตัวเข้าเกี่ยวข้องกับพุทธธรรม, ในฐานะ
 ผู้ต้องการความรอดของมนุษย์อย่างแท้จริง.

เราไม่ควรคิดว่าเรายึดถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือศีล
 สมาธิ ปัญญา บุญกุศล กันแต่เพียงในชาตินี้ ในประเทศไทยนี้ หรือ
 เฉพาะพวกเราที่นั่งฟังกันอยู่ที่นี่. เราควรมองให้กว้างออกไปถึงว่า แม้

ในหลายกัลป์หรือหลายพุทธันดรมาแล้ว เราก็ได้ยึดถือแน่นแฟ้นกันอยู่ในสิ่งนี้และซ้ำซาก. แม้เราไม่อาจจะชี้ว่าคนไหนเป็นคนไหน ในสังขารวัฏฏ์อันยืดยาวนั้น แต่เราก็ก้าวได้โดยไม่คิดว่าพวกเรา หรือมนุษย์นี้แหละ. เมื่อศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสนาสำหรับช่วยมนุษย์ให้รอด มนุษย์ก็ควรจะได้รอดกันบ้างสักจำนวนหนึ่ง เพื่อความมุ่งหมายของพุทธศาสนาจะได้ไม่เป็นหมันและเราจะรอดได้. เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่ามันไม่เป็นการนำหवादเสียหรือเสี่ยงอันตรายอย่างใดเลย ในการที่จะละวางอะไรๆ ที่เคยยึดถือกันมาแล้วตั้งหลายกัลป์หลายพุทธันดรเหล่านั้นกันเสียที โดยเพ่งแต่ความรอดออกไปได้ของจิต ตามทำนองที่กล่าวมาแล้วแต่อย่างเดียวบุญกุศลชั่วเวลา ๒๐-๓๐ ปีที่สร้างสมกันมานี้ จะมากมายอะไรนักหนาถ้าไปเทียบกับที่เคยยึดถือกันมาแล้วตั้งหลายกัลป์หลายกัลป์ และไม่ให้ผลที่ดีไปกว่าที่จะเป็นกรงขังเราไว้ในความยึดถือนี้. พระพุทธองค์ทรงประสงค์จะให้เราออกไปจากกรงขังมากกว่าที่จะให้เพลินใจอยู่ในกรง จึงได้ตรัสไว้อย่างเด็ดขาดว่าต้องไม่ยึดถือสิ่งใดหมด รวมทั้งความยึดถือในพระองค์เองด้วย. พระองค์ทรงประกาศพระองค์เองเป็นเพียงผู้คอยชี้ทางให้คนเดินไป ถ้าเราจะมาติดใจอยู่กับพระองค์แล้ว มันก็ไม่มี การเดินกันเท่านั้นเอง. ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาและไม่ควรยึดมั่น นี้เป็นหลักที่ตายตัวในพระพุทธศาสนา สีล สมาธิ ปัญญา หรือที่เรียกว่าไตรสิกขานี้ เป็นเพียงยานพาหนะมิใช่จุดหมายปลายทางไมใช่สำหรับยึดถือหรือหาบหามเอาไว้ด้วยความหวงแหน. พระรัตนตรัยเป็นเพียงเครื่องหมายของความที่รอดพ้นออกไปได้สำหรับให้เกิดความมั่นใจแก่

ผู้จะเดินไปเท่านั้น. ไม่มีตัวตนสำหรับให้ยึดถือขึ้นยึดถือก็เกิดเป็นปฏิรูปหรือของปลอมขึ้นมา. ถ้าไม่รู้จักปล่อยวางกันบ้าง ก็จะกลายเป็นภูเขาขวางทางขึ้นมาเท่านั้น. จงทำจิตใจให้ว่างจากความยึดถืออย่างเดี๋ยวเถิด. หน้าที่ทั้งปวงก็จะหมดลงทันที. ไม่ต้องมีใครเป็นผู้ลู่ถึงนิพพาน. นอกไปจากจิตซึ่งหมดความยึดถือว่าตัวมันเองเป็นตัวตนอย่างเด็ดขาดแล้ว. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวเป็นหลักได้ว่าการลู่ถึงนิพพานมีได้โดยไม่ต้องมีตัวใครผู้บรรลู่. การเดินทางไปจนถึงที่สุดทุกข์ก็มีได้แล้วโดยไม่ต้องมีตัวผู้เดินซึ่งเป็นคำที่ฟังยากๆ อยู่สักหน่อย. แต่ถ้าพิจารณาดูให้ดีๆ ก็จะเห็นได้ชัดเจนว่า มีแต่จิตซึ่งบัดนี้หมดความสำคัญยึดถือตัวเองว่าเป็นตัวตนนั่นเอง, ที่เคยเป็นตัวประธานยืนโรงอยู่ตลอดเวลา. เราจึงมีความกล้าพอที่จะปรารถนาความมีจิตชนิดนี้ ด้วยการถอนตัวเราออกเสีย ให้ยังคงเหลือแต่จิตทำนองนั้นล้วนๆ เถิด. แล้วมันก็จะรู้ของมันเองว่า ภูเขาได้พังทลายลงไปด้วยอาการอย่างไร.

ในขณะนี้ เราเพียงแต่ประคับประคองให้ภาวะที่ปราศจากอาการของความยึดถือหรือที่เรียกว่าภาวะเดิมเท่านั้นโชติช่วงอยู่ในปริมณฑลของจิตเรื่อยไปตามที่ได้บรรยายมาแล้วเถิด. ภูเขาอันกั้นขวางนั้นก็จะมีภูน้ำเขาให้ค่อยๆ ทรุดลงไป จนพังครืนลงในที่สุดในเวลาอันสมควรคือในขณะที่เราถอนความยึดถือตัวตนออกได้สิ้นเชิง. จนไม่มีตัวตนอะไรเหลืออยู่สำหรับเรียกหาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่งหรือเรียกหาศีล สมาธิ ปัญญามาเป็นเรือเป็นแพ. ความเป็นอย่างนี้อย่างเดียวเท่านั้น ที่เป็นพระพุทธประสงค์อันแท้จริงของผู้มีพระภาค หาใช่

ทรงพระประสงค์ให้ใครๆ ติดแจอยู่ในชื่อเสียงของพระองค์แต่อย่างหนึ่งอย่างใด มากไปกว่าสำหรับสะกิดใจให้ระลึกถึงความรอดพ้นอันนี้ไม่. พระองค์ทรงเสียดสละในการเทศนาสอนสัตว์ก็เพื่อให้รอดหรือหลุดออกไป ทำนองคนปล่อยนกปล่อยกาซึ่งปล่อยเรื่อย. นกตัวไหนซึ่งแสงสว่างไม่บังถูกตาก็หลุดออกประตูบินไป. แต่ตัวที่แสงสว่างบังถูกตาก็ยังคงไม่เห็นประตูอันเปิดกว้างอยู่อยู่นั่นเอง จึงยังคงติดอยู่ในกรงเรื่อยมาตลอดกับปีตลอดกาลปี. ฉะนั้นถ้าใครหยังทราบถึงพระพุทธรประสงค์อันนี้ได้อย่างถูกต้องชัดเจน ก็สามารถฟังทลายภูเขาหิมาลัยอันยาวถึงพันห้าร้อยไมล์ได้ภายใน ๒-๓ นาที, หรือชั่วพริบตาเดียวเท่านั้น. แล้ววิถีแห่งพุทธธรรมของเขาก็โล่งโล่งไม่มีอะไรติดขัดทุกประการ.

ธรรมกถาในวันนี้ สิ้นสุดลงด้วยการสมควรแก่เวลา. ขอแสดงความหวังให้เพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายทุกคน ทั้งในที่นี้ และที่อื่น ได้มีโชคดีด้วยการใช้เวลาอันเหลืออยู่ไม่ก็ปีข้างหน้านี้ จัดการกับปัญหาอันนี้ให้สิ้นสุดไปเสีย, อย่าต้องเที่ยวฝากไว้กับชาติหน้า หรือชาติต่อไปเลย. เชื่อว่าเราเคยฝากด้วยความผิดเพี้ยนเช่นนี้กันมาหลายกัปหลายกัลป์แล้ว. ขอความสมประสงค์จงมีแก่เราทุกคน โดยเหตุที่เรามีความจงรักภักดีต่อความรอดพ้นออกไปได้ อันเป็นวัตถุประสงค์มุ่งหมายของการถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, แล้วมีความตั้งหน้าพยายามในอันที่จะให้เกิดผลสำเร็จ ชนิดที่ตรงตามพระพุทธประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้อาบรดเราด้วยความกรุณาของพระองค์ซึ่งมากหา

ประมาณมิได้. ขออย่าพยายามทำลายความประสงค์ของพระองค์เสีย
ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของเราเลย.

ขอจงประสพแต่ความสุขสวัสดิ์!